

SORUNLU ÜNİVERSİTE GEÇMİŞİMİZ ÜZERİNDEN GÜNÜMÜZ ÜNİVERSİTELERİNDE BİR İLİM-BİLİM-TIP TARTIŞMASI

Alâeddin ŞENEL*

Öz: Bu makale, insanın biyolojik ve kültürel evriminden yola çıkarak, bilgi edinme ve düşünme biçimlerinin tarihsel bağlamı içinde üniversitelerin, tıbbın ve bilimsel dünya görüşünün gelişimine odaklanmaktadır. Maddi yaşamın örgütlenme biçimiyle iç içe geçen bu tarihsel süreç, aynı zamanda, dinsel ve bilimsel düşünme biçimlerinin sınıfsal eşitsizlikler ve sömürüden kaynaklanan çatışmalı tarihini yansıtmaktadır. Bilimsel bilgi ve dünya görüşü, insanlığın kolektif emek birikimiyle yarattığı en önemli ve en güç elde edilen kazanımlardan biridir ve bu tarihsel kazanım karşısında gerek kapitalizmin gerekse de dinciliğin günümüzdeki saldırganlığının bir şansı bulunmamaktadır.

Anahtar sözcükler: evrim, din, bilim, tıp tarihi, üniversite

A Debate on "İlim"; Science and Medicine in Current Universities through the Problematic History of Universities

Abstract: This article focuses on the development of universities, medicine and scientific worldview within the historical context of knowledge acquisition and thinking through the biological and cultural evolution of humanity. This historical process, interrelated with the organisation of material life, also reflects the contradictory history of religious and scientific ways of thinking arising from class inequalities and exploitation. The article shows that scientific knowledge and worldview are among the most important and most difficult gains created by the collective labour of humanity and claims that both capitalism and religious aggression today have no change against this historical gain.

Key words: evolution, religion, science, history of medicine, university

1. Bilgiden bilime

İnsan, "biyolojik evrim" sürecinde ulaşılan iri beyinli yüksek memelilerden olan primatlar takımı içindeki Hominidler (İnsansılar) familyasına üye bir canlıdır. Hominidler içinde iki ayaklı olup araç kullanabilen Hominiyanlarla ortak bir anadan (anadan atadan) gelmektedir. Biyolojik evrim bakımından İnsan'ın insansı hominiyanlar ile aynı düzeyde bulunan insanı, hayvanlardan ayırt edecek karakteristik özellikler bulunmaktadır. Bunlardan en önemlisi, onlar gibi araç kullanmakla yetinmeyip, kendini, hayvanlıktan araç yapan bir canlı (*Homo*) cinsine yükseltebilecek yetide olmasıdır. Bu noktada, biyolojik evrimsel kazanımları temeli üzerinde, yalnızca insan topluluklarına özgü olan "kültürel evrim" sürecini başlatıp geliştirmeye geçmiştir.¹

1.1. Bildiğini bilen tek canlı: İnsan

Buradan, "araç yapma" yetisinin, bu canlı türünün "insanlaşma" çabasındaki önemi çıkarılabilir. Ancak bilimsel insan anlayışında "araç" ile amaçlanan

yalnızca (yontulmuş el baltası, sivriltilmiş sopa gibi) "maddesel araçlar" değildir; bu araçlar yapılırken aynı zamanda onların Neokorteks'te oluşturulup belleğe işlenen imgeleri/simgeleridir. Öyle ki, bunlar ilerde çağrıştırılıp "kazanılmış bilgi" olarak kullanılacak türden araçlardır. Öyleyse, "maddesel araçların" yanı sıra, onlarla bağlantılı "simgesel araçlar";² *Homo* cinsinin (*H.habilis*, *H.erectus*, *H.sapiens* olarak) türlerinin "araç takımı" içinde sayılmalıdır.

Simgesel araçlar "maddelerin", maddenin devini miyle oluşan "olayların" ve ikisini birden kapsayan bir kavramla "olguların" bellekteki ve bilinçteki simgesel karşılıkları, bir bakıma modelleridir. Bunlara günlük dilde "bilgi" denmektedir. Birçok hayvan türünün beyinde de (simgeler biçiminde olmasa da) ses, koku, görüntü biçimlerinde gerçeğin imgesel karşılıkları (modelleri) bulunur. Ancak bunlara "bilgi" denemez. Hayvanlar kendi imgeleri kanalıyla gerçekliği izleyebilseler de (bu yolda istediklerini elde etme

*Doç. Dr., Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Emekli Öğretim üyesi, Siyaset Bilimci, Çevirmen ve Yazar
(ORCID No: 0000-0002-2836-7811)

Geliş Tarihi / Received : 23.12.2019
Kabul Tarihi / Accepted : 20.04.2020

başarısı gösterebilir de), beyinlerinin "imge/simgesizleme" yetisi yoktur. Bir başka deyişle, bildiklerini bilmezler; bildiklerinin bilincinde değildirler. Bilen, bildiğini bilen tek canlı insandır. Bilinen evrenin tek gerçek bilen öznesi insan!

1.2. Simgesel araçlarla bilgi edinme ve düşünme biçimleri

Bilme süreci, duyu organlarımızla alınan uyarıların beyne iletilmesi olan "duyular" ile başlar. Duyuların algılanmasıyla bilinçte oluşturulan "imgeler" ile sürer. İmgeler belleğe atılır. Benzeri imgelerin bellekten çağrıştırılıp algılarla karşılaştırılması sonucu oluşturulan "simgeler" ile tamamlanır.³ Simgelerin bilinçte işlenmesiyle oluşturulan modellerin doğrulukları yanlışlıkları (gerçekliğe uygunlukları), sına-yanılma yolunda eylemlerle anlaşılır ya da anlaşıldığı sanısına varılır. Tüm bu işlemlerin beyindeki sürecine "düşünme" denir. Düşünme ve eylem süreçleriyle edinilen bilgiler, kişilerin belleklerinde birikir. Kişilerin topluluklar içinde birbirleriyle iletişimleriyle ve onları kuşaktan kuşağa aktarmalarıyla "toplumsal bellek" (kültür) oluşur. Böylece bilgi birikimi genişleyip hızlanarak "kültürel evrim" gerçekleşir. Hemen şurası belirtilmeli ki kültürel evrim (çoğu zaman kullanılan "kültürel kalıtım" deyişinin düşündürebileceği gibi), biyolojik anlamıyla bir "kalıtım" ürünü değildir; "toplumsal kazanım" yoluyla edinilir.

Kültürel evrim ile bilgi birikimi artmakla kalmaz; simge işleme, bilgi edinme (düşünme) yol ve yöntemleri de (yinelemelerle dolu uzun bir tarihsel bir süreç içinde) önce standartlaştırılır, sonra geliştirilir, sonra da değiştirilir. Bu açıdan bakıldığında, zaman içinde belli düşünüş biçimleri oluşturulduğu görülür. Düşünüş biçimlerinin ise, yaşam/geçim/üretim biçimlerine ve ilişkilerine bağlı olarak değiştirilip geliştirildiği söylenebilir.

2. Üretim biçimi - düşünüş biçimi bağlantısı

İnsanlığın kültürel evrimi boyunca biçimlenen farklı üretim biçimlerini farklı düşünüş biçimlerinin izlediği anlaşılmaktadır. Bunlar aşağıdaki iki şekilde özetlenmiş bulunmaktadır. Bildiğini bilen insan toplulukları ve toplumlarının düşünüş biçimlerinin geçirdiği evreler Şekil 1'de gösterilmektedir:⁴

Yaşam/geçim/üretim biçimleri-düşünüş biçimleri bağlantısı⁵

Bilimsel düşünüşün objesi, yalın cansız doğanın yanı sıra, karmaşık bitkiler (flora) ve hayvanlar (fauna) evreni olan "canlı doğa" ve onun bilinçli, erekli davranan ve gerçekliğin doğru bilgisini edinebilen çok karmaşık insan/toplum olduğunda, olup bitenin

kavranmasında Şekil 2'de özetlenen yaklaşımların, yani, "nedensellik", "işlevsellik" ve yalnızca olanı değil "olması gereken" değerler alanının doğru, bilimsel bilgisinin edinilebilmesi için "ereksellik" kavramlarının kullanılması gerekmektedir. Bir örnek yeter: Beynimizde alyuvarların taşıdığı oksijen ile "nedensellik" tepkimeler oluşur. Yürek durur, beş dakika kadar oksijensiz kalınırsa beyin ölümü gerçekleşir. Beyin aynı zamanda düşünme organı olarak işlev görür ki bununla ilgili süreçler "işlevsellik" kavramıyla özetlenebilir ve beyin düşünme işlevi sonucunda bilinçli kararlarımızla bizi "erekli" eylem ve davranışlara yönlendirir, öyle ki buna "ereksellik" denebilir.

biyosfer, noosfer katmanları ile her birindeki sırasıyla egemen nedensellik - işlevsellik - ereksellik⁶ bağlantıları

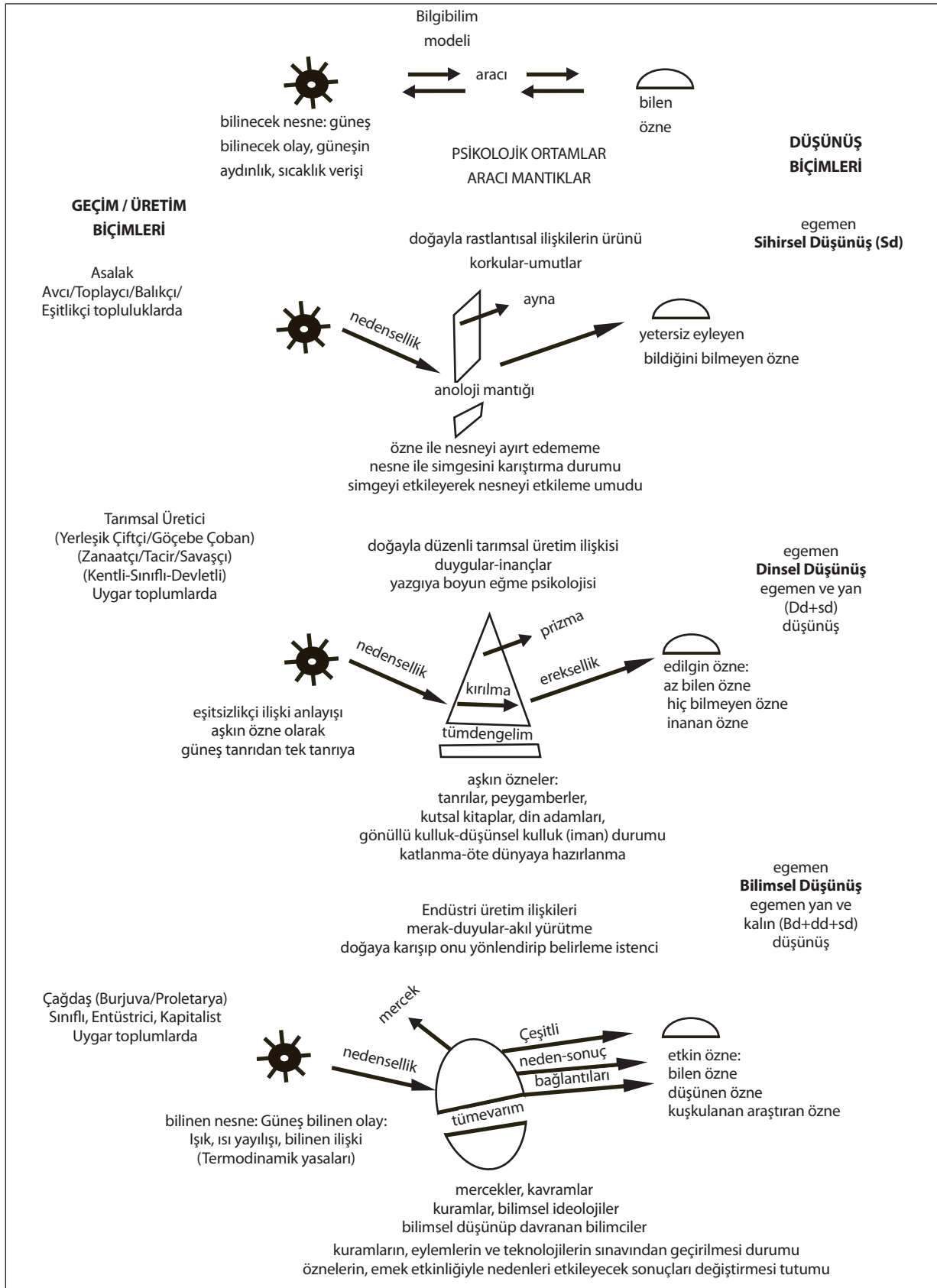
3. Bilimsel düşünüşün ve bilimsel devrimin kilometre taşları

Bilimsel Düşünüş Biçimi ve Bilimsel Devrim, yüzyıllara, hatta bin yıllara yayılan karmaşık süreçlerin eklemlenmesiyle varılan sonuçlardır. Böyle olmakla birlikte, onların iki kilometre taşından söz edilebilir. Bunlardan ilki, dinsel inançlardan kurtuluş kavşağında bulunup, Machiavelli'nin "yazgı" eleştirisinde dile getirilmiştir. Öteki kavşakta ise, "tümevarım" kavramı ile bilimsel düşünüşü ve davranışı tanımlayan Francis Bacon durmaktadır.

3.1. Machiavelli ile düşünüş biçimimizi dinden, inançtan özgürleştirme girişimi

Machiavelli (1469-1527) toplumsal artının, doğduğu ülke olan İtalya'da daha çok deniz ticareti kanalıyla aktarıldığı bir yüzyılda ve burjuva toplumunda yaşamıştı. Ticaret (ve üretim) ilişkileri, başına buyruk yüzlerce feodal bey yerine bir ulus çerçevesinde toplanmış ticaret burjuvazisini ve onun merkezi yönetimini gerektirmekteydi. Ancak, "İtalyan Birliği"nin kurulması olarak saptanan bu hedefin önünde bir engel bulunuyordu: Papalık! Demek ki Machiavelli'ye göre, feodal toplumun konfederatif (eşgüdümleyici) örgütü ve dinsel ideolojik aygıtı eleştirilmeli ve değiştirilmeliydi.

Prens adlı ünlü yapıtın yazarı olup "dinsizliğimizi Papalığa borçluyuz" diyen Machiavelli, soruna stratejik ve diplomatik yaklaşır. Papalığı tek başına İtalyan birliğini kuracak konumda görmemektedir. Ama onu bu yoldaki girişimleri engelleyecek güçte görmektedir. Böyle bir engeli aşmanın yolu, elindeki silahın (Hıristiyan Kutsal Kitabının) alınmasıdır. Çünkü feodal güçler ideolojik hegemonyalarını bu düşünsel silahla kurmuş, bu silahla yürütmüşlerdir.

Şekil 1. Yaşam/geçim/üretim biçimleri-düşünüş biçimleri bağlantısı

Machiavelli doğrudan dine, dinsel inançlara karşı çıkmaz. Bunun yerine çözümü, dinin temellerini (kafalarda) oymanın yolunu "yazgı" kavramını üstü örtülü olarak yadsıdığını gösteren şu düşünceleri ortaya sürmekte bulmuştur:

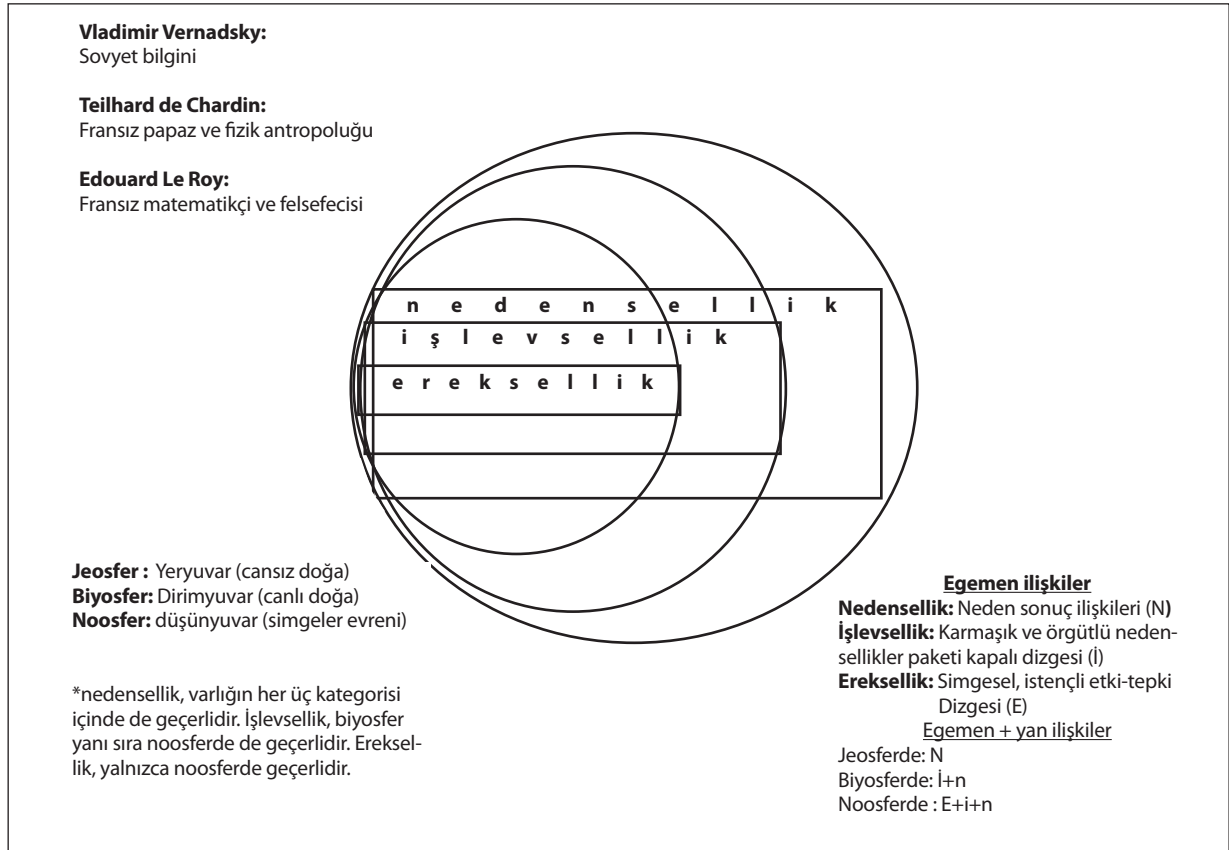
Önce, yazgının dünya işleri üzerinde büyük bir etkisinin bulunduğunu kabul eder görünür: "Bununla birlikte, özgür irademizle hareket etmemiz büsbütün yok olmadığına göre, talihi [bazı çevirilerde "yazgının"] eylemlerimizin yarısının efendisi olduğuna, ama öbür yarısını ... yönetmeyi bize bıraktığına inanıyorum" der. Böylece, yazgının yaşamımızdaki etkisini yarıya düşürür. Burada da durmayarak, yazgının nasıl karşılanması gerektiğini açıklarken taşkın benzetmesiyle (daha önce aktardığı "iyisi mi insan kendini yazgıya bırakmalıdır" sözünü silerek) yazgının nasıl aşılacağını anlatır. Bu anlatımla yazgının etkisinin neredeyse sıfırlanabileceğini göstermiş olur: "Talihi [yazgıyı] taşkın bir ırmağa benzetiyorum. Hiç bir set çekmeden herkes önünden kaçar, azgınlığına boyun eğer... Ortalık durulunca birtakım önlemler alabilir, setler, bentler inşa edebilirler..." (**karş. Machiavelli, 1999; Şenel, 2019**).

3.2. Francis Bacon eliyle bilimsel düşünüşün ve bilimsel teknolojinin haberciliğinin yapılması

Ticaret burjuvazisi toplumunun (İtalya-Floransa) düşünürü olan Machiavelli'nin ölümünden bir kuşak (34 yıl) sonra, Endüstri Devrimi yüzyılında, "dünyanın atölyesi" olacak yerde (İngiltere'de-Londra'da) Francis Bacon (1521-1626) doğmuştur. Birbirleriyle bağlantılı şu üç yapıtıyla, denebilir ki, F. Bacon⁷ bilimsel düşünüşün ve bilimsel teknoloji düşüncesinin habercisi olmuştur: Öğretimin Geliştirilmesi (1601); Yeni Mantık (*Novum Organum*) (1620); Yeni Atlantis [Ütopyası] (1625).

Cambridge Üniversitesi'nde hukuk okuyan F. Bacon, yalnız hukuk ve üniversite öğretiminin değil, tüm dinci, (gerçeğin doğru kavranmasını engelleyen) skolastik (okula, *Kutsal Kitaba* bağımlı) eğitim düzeylerinin yapısını temelden eleştirmiştir.⁸ Bu yolda "idola" dediği, "inanç" ya da "put" olarak çevrilebilecek dört hazır düşünce kategorisinden söz etmiştir (**Gürel, 2001**):

1. Oymak (halk) idolaları: bütün insanlarda karşılaşılabilen (her varlığın bir erek taşıdığı inancı örneğinde

Şekil 2. Varlığın karmaşıklık düzeylerine göre jeosfer, biyosfer, noosfer katmanları ile her birindeki sırasıyla egemen nedensellik - işlevsellik - ereksellik bağlantıları

olduğu gibi), insanların işine gelenlere inanma ortak eğilimidir.

2. Mağara idolaları: kişiden kişiye değişebilen (anlaşılan Platon'un *Devlet* yapıtındaki "mağara benzetmesi" esinli) bireysel önyargılar ve boş inançlardır.

3. Agora (pazaryeri) idolaları: iletişim aracı ortak bir dil kullanmanın getirdiği hazır düşüncelerdir. Örneğin her adın (dildeki, kafadaki her kavramın, her simgenin nesnel dünyada bir gerçek karşılığıının [F. Bacon'ın sustuğu yerden biz örnekledirelim şeytanın, meleklerin, tanrıların] bulunacağı inancıdır.⁹

4. Tiyatro idolaları: Bazı felsefe dizgelerinin (örneğin Aristotelesçiliğin) ve bazı din kaynaklarının içinde bütün doğruların bulunduğu inancıyla doğruları, gerçekleri yalnızca orada arama eğilimidir. [Bizden örnek verelim, telefonu, buharlı gemileri, petrolü¹⁰ *Kuran*'da arama!]

F. Bacon bu eleştirileriyle yetinmeyip gerçekliğin doğru bilgisini edinmenin yollarını aramıştır. "Yeni Mantık" ile amaçladığı, özenli gözlemlerle saptanan bilgilerin toplanıp karşılaştırılmasıyla yapılacak genellemelerdir ki bu "tümevarım" bilimsel yöntemidir.

F. Bacon'ın bilimsel düşünüş yolunda genellemelelerin kesinleşmesi için gerçekliğin somutunun sınavından geçirilmesini düşündüğü de söylenebilir. Bu çıkarsamanın dayandığı bir söylenti, F. Bacon'ın yiyeceklerin bozulmasıyla sıcaklık arasındaki bağlantıya ilişkin düşüncesini test etmek için bir tavuğu kar içinde bozulmadan tutma deneyidir. Bunun için karlı tepelere gidip gelirken yakalandığı zatürreden öldüğü söylenir. Bilim şehidi mi sayacağız? Sayamayız; çünkü maliye bakanlığına denk bir görevdeyken, siyasal kariyerine rüşvet suçlamasıyla genç yaşta son verilmiştir. O da kendini, ne iyi ki, ölene dek "bilime vermiştir."

F. Bacon, insanlık tarihini geçmiş kadar geleceği de göz önüne alan bir perspektif içinde değerlendirmiş görünüyor. Bunun kanıtı, ölümünden bir yıl önce yarıda bıraktığı, ölümünden sonra (1627'de) yayınlanan *Yeni Atlantis* adlı yapıtıdır. "Bensalem" adını verdiği bir ütopyik adada (*Yeni Atlantis*), halkının Hıristiyan, yönetiminin ise bilge rahipler elinde olduğunu anlatmasına karşın, F. Bacon'ın zamanın anlayışından bambaşka bir inanca sahip olduğu şu sözlerden anlaşılır: "Ey Göğün ve Yerin Efendisi... kitaplarımızdan... senin hiç bir mucize yaratmayacağını öğrendik, çünkü doğanın yasaları senin yasalarıdır ve sen yüce bir amaç olmadıkça [onları] asla

değiştirmezsin" (**Bacon, 2018**). Buradaki "doğanın yasaları" sözü, Bacon'ın "bilimsel bilgi" anlayışını yansıtmaktadır.

F. Bacon, *Yeni Atlantis* başlığıyla Türkçeye çevrilen bu yapıtında, bir bilim-ahlak (insanlık değerleri) ütopyası çizmektedir. Yöneticiler din görevlileri olmakla birlikte, daha çok birer filozof ve bilim insanıdır. İşleri arasında doğanın gizlerini bulup çıkarmak vardır; demek ki en azından doğa bilginleridir. Salomon Evi denen yükseköğretim ve araştırma enstitüsünde yetiştirilen bilginler, yabancılara kapalı olan adalarından dünyanın dört bir yanına keşif gezilerine gönderilir. Oralardaki doğa, toplumlar ve kültürleri hakkında bilgi toplarlar. Dönüşlerinde topladıkları bilgileri birbirleriyle paylaşır, karşılaştırır, deneylerinde ve üretimde kullanırlar. F. Bacon bu yazdıklarında, geleceğin bilim çağını, bilimsel yönetim ve değerleri ile bilimsel eğitim verilen üniversitelerini düşlüyor görünür (**Bacon, 2018**).

Yolunu yitirmiş bir denizci grubunun çıktığı Bensalem adasında, Salomon Evi'nin yöneticisinin denizcilere adada yaptıkları hakkında anlattıkları, insanlığın gelecekte gerçekleştireceği bir bilimsel devrim, bilimsel düşünüş ve bilimsel teknoloji çağı tasarımıdır. "Kuruluşun amacı doğadaki şeylerin *nedenleri*, gizli *devinimleri* ve derin *anlamları* hakkında bilgi sahibi olmak ve *insanın hâkimiyet alanının sınırlarını genişleterek* mümkün olan her şeyin sırrına erişmektir" denmektedir [vurgular benim] (**Bacon, 2018**).¹¹ Böylece, "bilimsel merak" duygusunun önemine değinilmiştir. Sonra, sayfalarca bu yolda yapılanlar anlatılmaktadır. Mağaralarda, kulelerde, gözlemevlerinde, laboratuvarlarda ısı, ışık, sıvı gibi cansız doğa öğeleri araştırmaları; metalürji geliştirme deneyleri; bitkiler ve hayvanlarla ilgili (bugün biyoteknoloji dediğimiz) araştırmaları; ilaç, içki, yemek türleri geliştirme; uzay, okyanus araştırmaları; güneş enerjisini depolama; kâğıt, kumaş geliştirme; psikolojik araştırmalar; müzeler; kasırga, deprem önleme çalışmaları; uçak, denizaltı yapımı bunlardan birkaçıdır. Bu alanlardaki bütün buluşlardan üretim ve teknolojinin geliştirilmesinde yararlanılıp, insanların gönencinin, mutluluğunun artırılmasında kullanılması düşüncesi, Bacon'ın ütopyasının budünyacı değerler anlayışını yansıtır. Ancak Platon'un ideal *Devlet*'inde ve More'un *Ütopya*'sında olduğu gibi *Yeni Atlantis*'te de köleliğin tanınmış olması, aristokrat soydan gelen ve ütopyasının düzeninde sıradüzenine (hiyerarşiye) büyük özen gösteren Bacon'ın bilimsel sınırsızlığına karşın etik sınırlılığını göstermektedir (**Bacon, 2018**).

4. Bilimsel nedensellikçi - dinsel ereksellikçi düşünüş ve inançların kültürel evrimsel kaynakları

Bilgi edinme ve simgelerden oluşturulan bilgilerin işlenmesi olan düşünmenin kaynaklarından biri gözlem, eylem ve deneyim üçlüsüdür. Ötekisi, kişinin geçmiş gözlem, eylem ve deneyimlerinin, bellekten çağrışımlarla bilince çıkarılmasıdır. Bu, topluluk içinde başkalarının, hatta geçmiş kuşakların kolektif nitelik kazanmış deneyimlerinin topluluk üyelerine dil ve kültür ile aktarılmasının ürünü olan çağrışımları da kapsar. Çağrışımlar, bilinçte öznenin o andaki algı, duygu ve istekleriyle karşılaştırılarak işlenip bir yargıya varılması (ya da varılamaması) sonucunu doğurur. Böyle yargıları/kararları eylem (pratik) ya da eylemsizlik izleyecektir.

4.1. Kültürel evriminin başındaki insan topluluklarının ve her çağın çocuklarının nedensellikçi bilimsel düşünme gizilgücü

İnsan, tek bir simge (hazır duygu, bilgi) ile doğmaz; ama her bebek sınırsız denebilecek bir bellek ve çağrışım "gizilgücü" ile doğar. Öyle ki yaşamında iz bırakabilecek önemde hemen her yaptığıının, her gördüğünün, her duyduğunun simgesel modelini (bilgisini) belleğine yazar. Yeri gelince de onları çağırıştırır. Ne var ki çağrışım, tek tek objelerin, olayların, olguların bilince çağırılmasıyla kalmaz. Çoğu durumda belleğe yazıldıkları sırayla olmak üzere zincirleme bir çağrışım süreci işler. Gerçeklikte, cansız doğa olayları neden-sonuç bağlantıları zinciri oluşturur. Çağrışımları da bu sırayı izleyebildiğinden, her insanın neden-sonuç ilişkilerini kavrama (bilimsel düşünme) yetisi¹² ve olanağı vardır. Yeter ki bu süreci çarpıtan, bilgilerinin nicel ve nitel yetersizliğinden doğan hazır düşünceler (inançlar) ve duygular işe karışmasın.¹³

4.2. İnanmanın düşünmekten önce benimsenişi

Ancak, inanma, çocukta ve "insanlığın çocukluğunda" düşünmeden önce gelir. Bunu, insanlığın kültürel evriminin maddesel ve simgesel araçlarının gerçekliği kavramada yeterli olmadığı dönemini açıklayıcı örnek olarak verilebilecek günümüz çocuk-ana, baba, çocuk-doğa ilişkilerinde çocuğun düşünüş ve davranışlarında da görmekteyiz.

4.3. Düşünmeden edinilen *a-priori* (önsel) ve *a-posteriori* (sonsal) inançlar

Emeklemekten yürümeye yeni geçmiş, yeni yeni konuşmaya başlamış bir çocuk, çevresi hakkındaki bilgileri kendi gözlem ve eylemlerinden çok öykünme (taklit) yoluyla çevresindeki yetişkinlerden öğrenir. Ayrıca, anadilini öğrenirken, dille birlikte yetişkinlerin

bilgilerini, büyüklerinin tatlıyla ödüllendirerek, acıyla cezalandırılarak "koşullandırılmaları" sırasında, çeşitli olayları açıklama biçimlerini de (örneğin öcülerle) öğrenmiş olur. Bunun anlamı, çocukların bilgilerini (düşünmeden) önce inançlarla biriktirmesidir. Kişisel gözlem ve eylemlerinden düşünerek çıkaracağı bilgileri (inançlarına uygun seçici bir tutumla) sonra edinir. Hatta insan, inanç yoğun kültür, eğitim ve ideolojiler etkisi altında kalırsa, kişisel gözlem, eylem ve özgür, eleştirel düşünme olanağını hiç bir zaman bulamayabilir!

İki tür inançtan söz edilebilir. Biri, gerçekliğin bilgisinin gözlem, eylem ve deneyimle az çok edindiği, ama sonul, kesin yargılara varılabilecek derecede edinilemediği, ancak bir sonuca varılıp karar verme ya da eyleme geçmenin gerektiği koşullarda edinilen inançlardır ki buna *a-posteriori* (deneyim sonrası, düşünme, değerlendirme sonrası) "sonsal inançlar" denebilir. Ötekisi, düşünme, irdeleme olanağı bulunmaksızın ya da gereği duyulmaksızın, neredeyse hiç düşünülmeden ya da eleştirel değil hep onaylayıcı kanallarda düşünülerek pekiştirilen *a-priori* "önsel inançlar" olarak kavramlaştırılabilir. Örnek: "inandım, iman getirdim, haktır ve gerçektir" sözü önsel inanç olup, kuşulanılması tabu (günah) sayılan "iman" ile anlamdaştır.

4.4. Nedensel gerçekliğin, dinsel ideoloji ve kafada yaratılan aşkın öznelere etkisi nedeniyle oluşan ereksellikçi bir düşünüş-inanç alışkanlığıyla tepetakla edilişi

Bu ne zaman olur? Tarihte, sınırsız, kabaca eşitlikçi ilkel topluluk düzenlerinden sınıflı, eşitsizlikçi, devletli, ideolojili uygar toplumlara geçilmesiyle. Zamanımızda, bilimsel düşünüş ve bilimsel bilgiler öğretimini yürüten kurumlara dinsel düşünüş ve inançlar sokuşturulunca! Eğitim kurumlarında doğa olaylarının, örneğin yağmurun, sellerin bile nedensel (bilimsel) açıklamaları görmezden gelinip, tanrının kullarını "ödüllendirme" ya da "cezalandırma" ereği ile açıklanmalarına geri döndüğünde!

5. Tıp deneyimi boyunca insanlığın kültürel evriminde sihir-din-bilim

İnsanlığın kültürel evrimi, "Geçim/Yaşam/Üretim" biçimleri altyapılarıyla, onlara koşut geliştirilen Sihir-Dinsel-Bilimsel düşünüş üstyapı biçimlerinde görülen değişmeler, gelişmeler boyunca (Şekil 1'de özetlenerek gösterildiği gibi) izlenebilir. Bu yolda, sağlık - sayrılık (hastalık) ile ilgili tutum, inanç ve düşünceler bize rehberlik edebilir. Aynı biçimde,

üretim biçimleri-düşünüş biçimleri bağlantısından gidilerek, toplumların, kişilerin sayrılık-sağlık konularında nasıl düşünüp nasıl davrandıkları (aşağıdaki sayfalarda yapılmaya çalışılacağı gibi) daha iyi anlaşılabilir.

6. İlkel komünal topluluk döneminde asalak geçim biçimi-sihirsel düşünüş sırasında kadın şifacılar-büyücü erkek sağaltıcılar

İnsanlığın başlangıçlarından (kabaca zamanımızdan üç milyon yıl öncesinden, maddesel ve simgesel araçların yapılıp, yaratılıp, yaşamın hemen her alanında sistemli olarak kullanılmaya başlanışından) bitkisel ve hayvansal besin üretimine (zamanımızdan 12 binyıl kadar önce) geçilişine dek, insanlar avcı ve toplayıcı takımları ilkel topluluk örgütlenmesi içinde yaşamışlardır. Bu kabaca eşitlikçi ilkel (komünal) topluluklarda, kökleri biyolojik evrime dayanan bir eğilimle, kadınların daha çok (bitkisel) besin toplayıcılığı işlerini, erkeklerin (hayvansal) besin avcılığını üstlendikleri, konunun uzmanlarınca ortaya çıkarılmış bulunuyor. Öyleyse bu süre içinde topluluklar, denebilir ki, doğadaki hazır besin kaynaklarına el koyarak (üretici olmayan) "asalak" bir geçim ve yaşam sürdürmüşlerdir.

6.1. Sihirsel düşünüş biçimi

Avcılık ve toplayıcılığın (üreticiliğe görece) rastlantısal niteliği, insanların yaşamsal önemde olayların (yağışlar gibi) oluşmasındaki neden-sonuç bağlantılarını kavramalarına olanak vermemiş görünüyor. Bu bakımdan, kendilerini yönlendiremedikleri, hatta kavrayamadıkları bir kargaşa (kaos) evreni içinde duyumsamış (hissetmiş) olmalı. Simgelendiremeyecekleri (adlandıramayacakları) sayıda nesnelere ve olaylar, sanki bir rastlantılar taşkını içinde akıp gitmektedir. Böyle koşullarda, onların imgesel/simgesel karşılıklarını kafalarına aktarmanın en kolay yolu, nesnelere, olaylar, olgular çokluğunu, benzerleri bir öbekte, o öbektekilere benzemezleri karşı öbekte toplamak olacaktır. Tümünü yordamlamayla ancak böyle kavranabilir bir sayıya indirmeye çalışacaklardır. Bu çıkarsama, salt varsayım (spekülasyona) dayanmayıp, onların benzeri kültürel evrim düzeyindeki çağımız ilkel topluluklarının bilimsel gözlem ve yorumlarına dayanmaktadır (Porter, 1997).¹⁴

6.1.1. Nuer analogi mantığı: Bu "ikili zıtlıklar" ile algılayıp düşünmenin temelinde "analoji mantığı" yatmaktadır. Çağımız Sudan göçer topluluklarından alınan bir örnekte analogi mantığının işleyişi açık görülmektedir bkz. (Evans-Pritchard, 1969). Nuer'ler, ikiz çocukları insanüstü ruhlara sahip

varlıklar olarak görürler. Onları bu sonuca götüren benzetmeler mantığı şöyle işlemektedir: İnsanlar birbirine benzemezler ama ikizler birbirine ayırt edilemeyecek denli benziyorlar. Öyleyse insan olmazlar. Kuşlar da birbirinden ayırt edilemiyorlar. Demek ki kuşlarla ikizler aynı soydan geliyorlar. Kuşlar yuvalarını (insanlar gibi yerde değil) havada yapıp, havada yaşamaktadır. Ruhlar da havada yaşadıklarına göre, ikizler, kuşlar, ruhlara soydaştır. Bitmedi; kuşlar doğuramaz, yumurtlar. "Timsahlar da yumurtlayarak ürediklerine göre" diye düşünerek ikizleri timsahlar ile aynı soya sokmaktadırlar. Bu düşünüş sözde kalmayıp, Nuerler'in davranışlarını da etkilemektedir. Nuerler'e göre, ikiz olmayanlar timsah eti yiyebilir; ikizler yememelidir. İnsan soydaşını yer mi? Timsah eti yemek onlara tabudur. Öte yandan, ikiz çocuklara diğer çocuklara davranıldığı gibi davranılmamalı, onlara ruhlara (tanrılara) gösterilen saygı gösterilmelidir. Analoji mantığının ve onun uzantısı "antiloji" denebilecek ikili zıtlıklar içinde sınıflandırma mantığının, gündüz-gece, aydınlık-karanlık gibi olgular bir yana, cansız nesnelere bile, iyi-kötü, dost-düşman zıtlıkları olarak algılanmasına etkisi olur. Üretim öncesinde (avcılık ve toplayıcılık gibi) rastlantıların ağır bastığı bir geçim ve yaşam biçiminde yan yana ve artarda görünen nesnelere ve olaylar arası ilişkiler, neden-sonuç bağlantılarıyla değil, aralarındaki benzerlik ve zıtlıklara göre algılanır.

6.1.2. Dış geçirilemeyen düşmanın kuklasına şiş geçirme, adını lanetleme: İnsan toplulukları maddesel ve simgesel araçları ve bilgi birikimleri karıştıran sorunların anlaşılmasına, çözümlerinin bulunmasına çok yetersiz kaldığı koşullarda ne gibi bir tutum takınmış olabilir? Onlardan, karşılaştıkları yaşamsal sonuçlar doğurabilecek olayların nedenlerini kavrayıp, onları etkileyerek sonuçlarını yönlendirebilmeleri beklenmez. Ayrıca bunu kavrayıp kabullenmeleri umutsuzluğa düşmelerine yol açabilirdi. Oysa insanlar umutsuz yaşayamazlar. Umutsuzluğa düşmektense, ilgili nesnelere, öznelere benzerlerini, simgelerini etkileyerek, asıllarını etkileme umuduna sarılacaklardır. Aynı biçimde (civ-civ, ba-ba gibi sözcük türetmenin dilin "ses-taklit=onomatopoetik" kuramına bakılırsa), nesnelere benzeri sayılabilecek adlarını etkileyebilmek için, onları çağırıp, onlara bağırarak tepki göstereceklerdir. Adını lanetleyerek aslını yok edeceklerini umabileceklerdir.

Sihirsel düşünüşte (muska, fetiş içinde) büyü işleminin yapısı, "kara büyü" uygulamalarında olanca açıklığıyla gözlemlenebilir: Ortada, gücü düşmanına dış

geçiremeyen (sorununa çözüm bulamayan) bir kişi vardır. Büyücüye başvurur. Büyücü ona, düşmanının kuklasına şiş geçirirken söylediği büyülü sözlerle düşmanını yok ettiği, yok edeceği umudunu (inancını) verir. Büyüde düşman, kuklası yerine, saç, tırnağı, kapısının eşiğinin kıymığı, hatta lanetlenecek adı ile de temsil edilebilir.

6.1.3. Av sihri törenleri çizimleri, doğurganlık "Venüs" muskaları: Tarihsel ve çağımız ilkel topluluklarında benzeri bir mantığın sayrılık ve sağlık konularında da işletildiğini gösteren örnekler bulunmaktadır. Tarihsel ilkel topluluklarda "av sihri törenleri", zamanımızdan 40-10 bin yıl önceleri arası Avrupa coğrafyası Yukarı Paleolitik uzman avcı Avrasya topluluklarının kaya ve mağara yüzeylerindeki iri otobur sürüleri hayvanları çizimlerinde yansıtılmıştır. Anadolu'da ve Çin'de de benzerleri ortaya çıkarılan bu çizimlerde, törenler sırasında hayvana fırlatılan mızrakların izleri kadar, (en az iki çizimde) av sihri törenlerini yöneten "büyücü sağaltıcı" kişiler de gösterilmiştir bkz. (**Şenel, 2020; özellikle 178, 182, 207**).

Yukarı Paleolitik uzman avcı topluluklarının geride bıraktıkları, geçim ve yaşam biçimlerinin ipuçlarını yakalayabileceğimiz kalıntılardan biri de, arkeolojide "Venüsler" adı verilen küçük (10-15 cm boyunda) gebe ya da obez çıplak kadın yontucuklarıdır. Uzmanlar bunları, doğum darboğazı koşullarında yaşayan avcı toplulukların üreme sorunlarını "müska" işlevi görecektir bu tür objelerle aşma girişimlerinin ürünleri olarak yorumlamaktadır.

6.2. İkel topluluklarda sağlık-sayrılık algısı

Bu iki veriden yararlanıp, çağımız ilkel topluluklarından da alınacak örneklerle, kabaca eşitlikçi ilkel komünal topluluklarda sağlık ve sayrılıkla ilgili düşünce ve davranışlar hakkında bazı varsayımlar geliştirilebilir. Toplayıcı kadınlar, bitkiler evreniyle ilgili deneyim ve bilgi birikimlerinden besin işleme, çocuk doğurma, besleme ve bakma alanlarında da yararlanmış olmalıdır. Bu kültür geleneği, ileride "kocakarı ilaçları" (geleneksel ilaçlar) denecek karışımların hazırlanmasında uzmanlaşmalarını sağlamış olsa gerek. Venüsler, "ebelik" işinin de kadınların tekelinde bir sağlık-sayrılık alanı olduğunu gösterir. Sınıflı, işbölümü uygar toplumlarda sağlık-sayrılık sorunlarının kurumlaştırılmasıyla görülecek olan "hemşirelik" uğraşı, kadınların "yardımcı eleman" olarak görevlendirilmesine varacaktır.

Büyücü-sağaltıcılık üzerinde erkek tekeli, canlıların biyolojik evriminde üreme stratejisinde erkek-dişi

farklılaşmasıyla cinsel üremeye (*meiosis*) geçişten kaynaklanır. Kültürel evrimde, bu farklılaşma doğrultusunda gelişen avcılık-toplayıcılık geçim biçiminde büyücülük, bir erkek uğraşı olarak sayrılığa yaşatma, kara büyüde hasımları, düşmanları öldürme açılımı gösterecektir. İleride karşımıza, insanlar ile ruhlar arasında bağlantı kurduğu düşünülen "şaman" giysisiyle ruh sağaltıcısı olarak çıkacaktır.

6.3. Sanal, saygın sanal öznelerin tasarımı

Bu noktada, ilkel toplulukta ve sonrasında, Neolitik geçiş topluluklarında "özne" anlayışlarına ve bu anlayışların sayrılık-sağlık sorunlarındaki yaklaşımlara etkilerine geçilebilir. Kabaca eşitlikçi ilkel topluluklarda, kadın-erkek işbölümü (ev işleri, av işleri) farklılaşması dışında bir farklılaşma bulunmaz. Eşitlikçi bir yapı oluşturacak yönde bütün erkekler aynı işleri, bütün kadınlar kendi aralarında aynı işleri üstlenmişlerdir. Sınıf farklılaşması yoktur. Ancak, takım avı önderliği ve sihirci-sağaltıcılık olarak yarı zamanlı uzmanlık işlerini yürütenlerin saygınlık kazanacağı, konumlarının (statülerinin) öteki erkeklerden ve kadınlardan daha yüksek olacağı söylenebilir. Öznelerin farklılaşmasının tohumu bu noktada atılmış olur: Topluluğun bütün üyeleri birbirlerine eşdeğer "gerçek özne" olmakla birlikte, bunun (bilen özne olduklarının) tam bilincinde değildirler. Dahası, öteki canlıları (hayvan, ağaç gibi), hatta yaşamlarını etkileyen cansız varlıkları (dağ, ırmak gibi), antropozantrik (insan odaklı) bir bakışla ve antropolojide "animizm" (cancılık) denen bir tutumla, kendileri gibi duyumsayan, düşünen, eyleyen özneler olarak görebilmektedirler. Bu gerçek (insan) özneler dışında, ölüp gitmiş saygın öznelerden (patriarklardan, av önderlerinden, kabile şeflerinden), totemlerden, yaşamlarını olumlu-olumsuz etkileyen belli başlı doğa güçlerinden kafalarında "dostlar-düşmanlar" tasarlayıp, onları (ruh, cin, ilerde tanrı, şeytan gibi) adlandırarak "sanal özneler" yaratma eğilimi gösterirler. Sıradışı saygınlık kazanmış bir av önderi ya da kabile başkanı öldüğünde, onun başarılarından, koruyuculuğundan yoksun kalmaları sorununu, ölümünden sonra da varlığını bir biçimde (ruh olarak) sürdürüp topluluğu koruyuculuğundan yoksun etmeyeceği umuduna kapılacaklardır. Bu durumda, yaşayan "gerçek özneler" yanında, kafalarında, yaşayan insan olmayan "sanal özneler", daha doğrusu, yaşamayan "saygın sanal özneler" yaşatacaklardır. Sanal özne tasarımı eğiliminde, sınıflı toplumda tarımsal üretimi olumlu-olumsuz etkileyen belli başlı doğa güçlerinin "aşkın özneler" olarak algılanıp gerçek insan öznelerin ve toplumsal öznelerin tepesine çıkarıldığı noktaya dek gidilecektir.

Bu açıdan bakıldığında, Venüslerin de (katmanlı uygar toplumda ana tanrıça aşkın özneler yapımlarından

önce) topluluğun kadınlarını doğurmaya yönelten saygının sanal özneler olarak görülmüş olacağı söylenebilir.

7. İlkel topluluktan “uygar topluma geçiş topluluğu”, sihirselden düşünüşten dinsel düşünüşe geçiş hazırlığı ve çok saygın “toprak ana” sanal öznesi
İnsanlığın kültürel evriminde, son buzul çağı (Würm) sonrası sert iklim flora (bitki örtüsü) ve fauna (hayvan popülasyonları) çevresel değişiklikleri ortamında, Ortadoğu coğrafyasında, buzulların, buzullarla birlikte megafaunanın kuzeye çekilişi üzerine, görece kuraklık ve kuraklığa uyarlanan yabani tahıl türlerinin yayılımı görüldü. Buralarda hayvansal besin avcısı erkeklerin topluluk sofrasına katkıları düşerken, bitkisel besin toplayıcı kadınların (bu alandaki deneyimlerinden yararlanıp bilgi birikimlerini kullanarak) insanlığı besin üreticiliğine geçirdikleri dolaylı, doğrudan kanıtlardan anlaşılabilir bkmz. (Şenel, 2020).¹⁵

Bu koşullarda yerleşik yaşama geçişin de etkisiyle yaşam biçimlerindeki yaşamsal değişiklikler düşünüş biçimlerini de değiştirmeye başlamıştır: Kültürel geleneğin yeniden üretilmesi nedeniyle, Venüslerle, yerleşik çiftçi (Neolitik) yaşamı bölgelerinin kalıntıları arasında da (fildişi yerine daha çok kilden yapılmışlarsa da) karşılaşılabilir. Ancak anlam ve işlevlerinin değiştiği, toprağın tahıl verimliliği düşüncesiyle kadının bebek verimliliği arasındaki benzerlikle toprağın “toprak ana” simgesine, “sanal, çok çok saygın özne” konumuna yükseltildiği, yontucuların Ortadoğu, özellikle de Anadolu (örneğin Hacılar) Neolitik kalıntıları arasındaki çokluklarından anlaşılıyor.

İnsanların ilgilerinin, üretim etkinlikleri süresince (avlanıp yenince yok olan hayvanlardan farklı olarak) bitkilerin mevsim sonu sararıp solmalarının onların ölümleri anlamına gelmediği gerçeğine odaklanılması, yaşam ve ölüm hakkındaki görüşlerini değiştirmiş olmalı. Öyle ki, bitkilerin topraktan uç vermeleriyle, kafalar, yoktan var edilme, ötedünya yaşamı gibi ileride geliştirilecek (sihirselden düşünüşten dinsel düşünüşe geçişin göstergesi olabilecek) inançlara hazırlanmıştır.

7.1. Neolitikte topluluk içi işbölümünde değişiklikler

Besin üretimi ve yerleşik yaşam, topluluk içi cinsler arası işbölümünde köklü değişikliklere yol açmıştır. Kadınlar “çapa tarımı” döneminde, üretimde başrolü oynadıkları gibi, ev ekonomisinde besin işleme, örme/dokuma, çömlek kap yapımı gibi işleri “ev zanaatları” denebilecek düzeye getirmişlerdir. Tüm

bunlar, kuşkusuz kadının (üretimde artan rolü nedeniyle) topluluk içindeki saygınlığını artırmıştır. Ama erkini artıramamıştır. Ataerki geleneklerinin sürdürülüp, son sözü kaba gücün söylediği bir ortamda, anaerki (matriarşi) kurulamazdı. Bu olgu da göz önüne alındığında, erkek yontucularından kat kat fazla karşılaşılan kadın yontucularının “ana tarıca” düşüncesinden çok, “toprak ana” sanal saygın öznesini yansıtıyor olabilecekleri söylenebilir.

7.2. Neolitik kültür düzeyinde topluluklarda sağlık-sayrılık sorunları

Neolitik geçiş topluluklarında sağlıkla, sayrılıkla ilgili işlere ve düşüncelere gelince, bunları yansıtabilecek yazılı belgelerin yokluğunda ipuçlarını yakalamak bile zor. Bununla birlikte, öncesine (Yukarı Paleolitik kaya ve mağara çizimleri ile Venüslere) ve sonrasına (sınıflı, devletli, ideolojili, yazılı, kentli uygar toplumda zanaatlardaki gelişmelere) bakılarak, birkaç kestirimde (tahminde) bulunabilmektedir. Böylece doğrudan bilgi boşluğumuz bir dereceye dek doldurulabilmektedir: kadınlar doğum, çocuk bakımı, çocuk sağlığı konusundaki işlerini koruyup artırmıştır. Göçer toplulukların varıl florasından (bitki çeşitlerinden) yoksun monokültüre (tek tahıl üretimine) bağımlı Neolitik geçiş topluluklarının bu eksikliği, Paleolitik “şifalı bitkiler” geleneğine sıkı sıkıya sarılarak doldurulmuş olabilir. Şifalı ot reçeteleri oluşturulup, geleneksel sağaltım yöntemleri sorgulanmaksızın ve yenilenmeksizin anadan kızlarına geçirilmiş olmalı.

7.3. Hayvanların evcilleştirilmesinin sağlığa getirdikleri götürdükleri

Yerleşik çiftçi yaşamında, bitkilerin evcilleştirilmesini (olasılıkla bir ölçüde sap, saman artıklarının desteğiyle) hayvanların evcilleştirilmesi izlemiştir. Hayvanların evcilleştirilmesi, insanlığın diyetine daha bol et, süt, süt ürünleri ve yumurtanın girmesi, kıtlık dönemleri açlığına karşı (tahıllar yanı sıra) ek bir güvence ve daha iyi beslenme olanağı sunmuştur. Ancak, bu olgu, anlaşılıyor ki gerçekliğin bir yüzüdür. Öteki yüzünde, hayvanların evcilleştirilmesinin yeni yeni salgın hastalıklar gibi olumsuz etkileri bulunmaktadır.¹⁶ Kümes hayvanları gibi insanınkinden farklı, büyükbaş ve küçükbaş memeliler gibi insanınkinden benzer fizyolojide canlıların kümes, ahır, ağıllar gibi evlere yakın yerlerde tutulması, hem evcil sürüleri hem de insan toplulukları arasında salgın hastalıklara uygun ortam hazırlamıştır. Bunlara karşı, köyün “geleneksel ilaçlar” yapabilen yaşlı kadınlarının elinde soğuk algınlığında kullanılanlar dışında fazla bir ilaç yoktur. O zaman sihirselden düşünüşün “büyü” aracına (afsun bileşkesine ağırlık

verilerek) başvurulacaktır. Bu aracın düşmanlara karşı kullanılan "kara büyü" türü, topluluklar arası ilişkilerin yanı sıra, topluluk içi ilişkilerde de kullanılınca trajik sonuçlar yaratacaktır. Sanal özne inancının yarattığı cinler "kötü ruhlar" olarak ortalığı saracaktır. Cinlerle bağlantı kurulmaya çalışılacak, cinler yardıma çağrılacak, ruhları ele geçirmiş cinler akıl almaz yöntemlerle çıkarılmaya çalışılacaktır. Bu işlemlerle uğraşan Şamanlar başlarını kurtarabilecek, kadınlar ise ilerde, özellikle Hıristiyan dünyasında "cadı avı" kurbanı olabileceklerdir.¹⁷

7.4. Sağlık ve sayrılık sorunlarına etkin ve edilgin yaklaşımlar

Burada ilkel toplulukların sihrisel düşünüş ve kültürü ile uygar toplumların dinsel düşünüş ve tutumu, sağlık-sayrılık sorununa etkin ve edilgin yaklaşımlar bakımından karşılaştırılmalıdır. Eşitlikçi ilişkilerin kural olduğu bir toplulukta, topluluğun öteki üeleriyle yüz yüze ve az çok eşit ilişkiler içinde bulunan büyücü sağaltıcı, insan-doğa ilişkilerinde de doğanın sanal özneleri karşısında (ileride dinci tapınma törenlerinde görülecek) boyun eğme, yalvarıp yakalama (edilgin) tutumu göstermez. Doğa güçlerinden (doğanın sanal öznelerinden) bir şeyler yapmamasını ya da bir şey yapmasını "ister". Hatta afsunu ve iksiriyle onları zorlar. Av sihri törenlerinde yapılan kaya ve mağara çizimlerinden çıkarsanabilecek sonuç budur. Aynı tutum yaşam ve ölüm, sağlık ve sayrılık büyülerinde gösterilmişse (ki elimizde doğrudan kanıtları yoktur), izlenen, etkin (aktif) bir tutum sayılır. Hedef sanal özne afsunla, yetmedi iksirle ikna edilmek, uyutulmak, felç edilmek; hedef, kaçan ruh ise, yakalanıp bedene geri sokulmak istenir. Ona kurban sunulmaz. Afsun, psikolojik rahatsızlıklarda etkili, iksir ise fizyolojik bozukluklarda etken bir madde bile olabilir. Özetle, büyü etkin, dua (yalvarıp yakarma) ise sağlığa edilgin bir yaklaşımdır. Sihir ile dini, sihrisel düşünüş ile dinsel düşünüşü ayırmanın ölçütü bence, eşitsizlikçi sınıflı uygar toplumda "yaratılan tanrı" ile "yaratılan kul" arası eşitsizlikçi ilişkide özetlenen "tapınma" tutumunun varlığı yokluğu olmalıdır.

7.5. İlk uygar (sınıflı-devletli) toplumların dinsel ideolojinin etkisiyle sağlık-sayrılık sorunu karşısındaki edilgin yaklaşımı

Neolitik geçiş topluluklarında, besin üretimine geçerek doğayla etkileşimlerinde böylesine etkin davranan insanların, sınıflı, işbölümlü, kentli (uygar) topluma geçildiğinde, bir de toplumsal artı (ürün) aktarımı olanaklarıyla, sağlık ve sayrılık sorunlarına çok daha etkili çözümler geliştirmeleri beklenir. Yıllık döngüleri yinelenen ve doğayla karşılıklı

etkileşime dayanan tarımsal üretim ilişkilerinde, güneş, yağış, sulama, çapalama ile ürünün sağlık ve verimlilik durumu arasındaki nedensel bağlantıların bilincine varılmamış olması düşünülemez. Öyleyse, sınıflı uygar toplumun başlarında ne olmuş da insanlar, nedensellikçi bilimsel düşünüşe yönelmeyip ereksellikçi, metafizik dinsel inançlara sivrulmuşlardır? Bunun nedenini, insanlığın elindeki maddesel ve simgesel araç takımlarının hasadın geleceğini, dolayısıyla kendi geleceklerini güvenceye almalarına yetecek düzeyde olmamasına vermekteyim. Beklenen ürünü bir anda yok edebilen taşkın, kuraklık, bitki hastalıkları, salgınlar gibi olumsuz doğa olaylarını, (sanal özne yaratma eğilimiyle) kendileri gibi duygu, düşünce ve istenç (irade) sahibi ama kendilerinden çok daha güçlü sanal saygın öznelerin hem cezalandırıcı hem bağışlayıcı olabilmelerine bağlamış görünüyorlar. Sınıflı toplumdaki yaygın eşitsizlik olgusunun yol açtığı böyle bir bakış açısıyla, tarımla ilgili doğa güçlerini gerçek insan öznelerin üstüne çıkararak "aşkın özneler" biçiminde nitelenebilecek tanrıların varlığına inanmaya başlamışlardır.

7.6. Tapınağa bağımlı profesyonel düşünce/ inanç üretici kapıkulu dinciler ile inanç tüketicisi tanrı kulları ayrımı

Üreticilerin toplumsal artı üretmeye zorlanması ve el konan bu artının sunaklardan tapınaklara (ziguratlara) dönüşecek odaklarda toplanması, eşitlikçi toplumsal yapının çözülmesine yol açtı. Kentlerde çeşitli zanaatçıların çıkması, tapınağa bağımlı (kapıkulu) kamu yöneticileri, tacirler, savaşçılar gibi kesimlerin doğup gelişmesi olanağını yarattı. Toplumsal farklılaşma, ev ekonomilerinden pazar ekonomilerine geçişle, ev zanaatlarının el sanatlarına dönüşmesiyle erkek zanaatçılar dönemini başlattı. Kadınlar, çapa tarımı sırasında ev dışı üretimde de sahip oldukları tekeli, saban tarımı ve sulu tarım döneminde erkeğe kaptırdı. Ev ekonomilerinde kadının denetiminde olan biracılık, çömlekçilik, dokumacılık gibi işler, erkek zanaatçıların eline geçerken, kadınların sağaltıcılık etkinlikleri ev içinde geleneksel ilaçları hazırlamakla, ebelikle sınırlı tutuldu. Kadınlar sağaltıcılığı da tapınak, saray, pazar alanlarında erkeğe bıraktı.¹⁸ Öyle ki, din ile sihir karışımı bir sağaltıcılık mesleği, Sümer ziguratlarından, Firavun saraylarından, şeflik çadırları, feodal bey, ağa konakları, Hıristiyan manastırları, Halifelik sarayları dönemlerine dek din görevlilerinin tekelinde kalacaktı.¹⁹ Bu, kamusal alanda kadınlara Hıristiyanlıkta katedral, manastır revirlerinde "yardımcı sağlık emekçiliği" hemşirelik görevi yüklenene dek iş verilmeyeceği anlamına gelecekti.

7.7. Uygar toplumda ekonomik, toplumsal, siyasal, düşünsel farklılaşmalar

Böyle gelişmeler, bir başka açıdan bakıldığında, ilkel komünal toplulukların kabaca eşitlikçi yapıları yıkılırken, birbirini izleyen ve iç içe gelişen süreçlerle, uygar toplumun eşitsizlikçi yapısını oluşturacak çalışan-çalıştıran (ekonomik), efendi-köle (toplumsal), yöneten-yönetilen (siyasal) "farklılaşmalar" dizisi olarak görünecektir. Dahası, ekonomik, toplumsal, siyasal farklılaşmaları izleyen bir gelişmeyle, insanlar arasında "düşünsel farklılaşma" da oluşacaktır. Farklılaşma süreci, dinci-yöneticiler kesimi içinden, kentin koruyucu tanrısının (tapınağın) sayılan mülkünü yönetmede yararlanılacak araçlar olan yazı ve sayı dizgelerini icat eden, tapınağa bağımlı, tam zamanlı (profesyonel) kapıkulu düşünce (yaratılış mitosları) üreticilerinin gelişmesiyle doruğuna ulaşacaktır. Böylece insanlar, düşünce (giderek inanç) üreten bir azınlık ile her bir kent devletinin koruyucu tanrısına kulluk (kölelik) etmeleri için yaratılmış oldukları mitosuna inandırılan çoğunluğa bölünmüş olur.²⁰

7.8. Yazgıya boyun eğme ve sevap-günah karşılığı rahmet-lanet kavramları

Böyle bir üretim ve düşünüş/inanç biçimi içinde, sağlık ve sayrılık ile ilgili anlayışta sel, kuraklık, yer sarsıntısı gibi doğal yıkımlar kadar, salgın biçiminde olan ve olmayan sayrılıklar da, o ya da bu tanrının ya da panteonun, verilen görevleri yerine getirmeyen (böylece günah işleyen) kullarına cezası (laneti) olarak görülecektir. Yıkımlara (felakete), sayrılıklara uğramamak, uğranmışsa da onlardan kurtulmak için tanrıya yakarılması (dua edilmesi) istenecektir. Yakarmasını bile bilmeyen, beceremeyen kulların seslerini tanrıya duyurabilmeleri için, kendilerini din görevlisi atayan araçlara başvurmaları gerekecektir.²¹ İlk uygarlıklarda durum böyleyken, ortaçağ (Hıristiyan, İslam) tektanrıci uygarlıklarının tıp anlayışında bunlara bir de bu dünyadan çok ötedünyaya, bedenden çok ruha verilen önem eklenince, tıp kuram ve pratikleri, günümüzün anlayışından çok farklı ve sağaltıcı niteliği çok düşük olacaktır. Böylece, din (inanç)-cin karışımı bir sağlık kuramı ve sağaltma yöntemi geliştirilecektir.

Günlük yaşamda ise, sayrılığın acılarından, sancılarının bir an önce kurtulmak için büyüye, büyüye başvurulacak, geleneksel ilaçlarından medet (yardım) umulacaktır. Ne var ki büyücüler de aşağıdaki tablettten anlaşılacağı gibi bkz. (Hooke, 2015), (hiç değilse biliyoruz ki Sümer'de, Babilonya'da) okuryazarlığı olan, muska yazabilen din görevlileri arasından çıkacaktır.

*Anu göğü yarattıktan sonra
Gök yeri yarattı,
Yer ırmakları yarattı,
Irmaklar kanalları yarattı,
Kanallar bataklığı yarattı,
Ve bataklık kurtçuğu yarattı.
Kurtçuk ağlayarak Şamaş'ın önüne çıktı,
"Sen bana yiyeceğim olarak ne vereceksin?
Sen bana emmem için ne vereceksin?"
"Sana olgun incir vereceğim,
Ve kayısı vereceğim."
"Bana ne yararı olur, olgun incirin
Ve kayısının?
Beni alıp kaldır ve dişlerin arasında
Ve diş etlerinin arasında oturmamı sağla!
Dişin kanını sorayım,
Ve dişin etlerini,
Dişin köklerini kemireyim!
İğneyi batır ve ayağını yakala
"Böyle söylediğin için, Ey kurtçuk!
Ea seni vursun,
Elinin [tüm] gücüyle!"*

Yukarıdaki din-sihir karışımı yönerge (talimat) diş hekimlerine verilmiştir. Burada, çağdışı, bilim dışı bir tıp kuram ve pratiği olan Akupunktur'un, kaynağıyla değilse bile, doğuş koşulları ve mantığı konusunda ipuçları bulunmaktadır.

7.9. Tapınma, adak, kurban, yalvarıp yakarma

Sümer ve Babilonya çiviyazılı belgelerinde, Mısır hiyerogliflerinde yansımasını gördüğümüz böyle bir tıp anlayışı (yaradılışçı dinsel ideolojinin ürünü olarak), sayrılık karşısında ölüm karşısındaki kadar edilgin bir tutumu getirmiştir. Kullara, uğradıkları yıkımlar karşısında bunların bir günah (tanrının buyruğuna, düzenine uymama) karşılığı (lanet) olduğunu kabul edip pişmanlık duyma, bu yolda tapınma, yalvarıp yakarma, başışlanmak için tanrılara (tapınağa) kurban, adak sunma (edilgin) seçeneği bırakılmıştır.

Böylesine edilgin bir tutumla, tanrıların kullarına öfkelerini yatıştırmak için onlara sunulan hayvan kurbanlarından bile insanın ölümü ve iç organlarıyla, bu organların işlevlerini yerine getiremeyecek durumda olduklarında karşılaşılabilecek sayrılıklarla ilgili bilgiler çıkarsama yoluna gidilememiştir.

7.9.1. Hepatoskopi: Kurban edilen hayvanlardan insanlar için çıkarsanan bilgiler, hayvanların karaciğerlerinde, karaciğer rahatsızlıklarının yol açtığı renk ve biçim bozukluklarının varlığına yokluğuna

bakılarak, kurban sunanın gelecek hakkındaki bir sorusunun ya da sorununun (tanrının karaciğerdeki belirtilerle göndereceğine inanılan) yanıtını okumak anlamına gelen "hepatoskopi" denen karaciğer falcılığı, bu edilgin tutumun kanıtlarından biridir.

7.9.2. Mumyacılik: Mısır uygarlığında, insanın organlarıyla ilgili edilgin olmayan bilgiler ise, mumyalama amaçlarıyla sınırlı kalmıştır. Bu bile, seçkin kesimden insanların, yaşarken sağlıklarının değil, ölümlerinden sonra bedenlerinin korunması amacıyla yöneliktir. Ve bu bilgiler Mısırlıları, yaşayanların bedenleri hakkında gerçekçi bilgi birikimine değil, tam tersine, ruhun beden kafesindeki konforu ve mutluluğu ile ilgili boş inançlara, mitoslara götürmüştür.²²

7.9.3. Bin yıllık ilaç reçeteleri: Mısır'da seçkinlerin sağlıkla ilgili olup papürüs metinlerine, tapınak, piramit duvar yazısı ve resimlerine yansıyan bu tutumun yanı sıra, bunlara yansımayan halk inanç ve uygulamaları kuşaktan kuşağa kopya edilerek sürdürülmüş olmalı. Bunların yazılı-çizili belgelerdeki izleri, ilaç tarifeleri ile kemgözden kaçınma amaçlı (insanlığın ortak kalıtına nazarlık göztaşları olarak geçecek olan), yandan görüntüsüyle göz çizimidir ki bu da, büyü/sihir ile geleneksel ilaç karışımına umut bağlanan bir anlayışı gösterir. Kanıtı, basamaklı Zoser Piramiti'nin mimarı, aynı zamanda kamu yöneticisi olan, anlaşılabilir geleneksel ilaç tanımlarını toplayıp, yazıp bırakan hekim İmhotep'e ait olduğu düşünülen reçetelerdir. Çağdaş gelişimsel tıp anlayışımızın tersine, ilaç reçetelerinin etkililiğinin güvencesi olarak, onların olabildiğince eskiliğinin (birçoğunda Eski Firavunluk -İ.Ö. 2575-2134- dönemi vezirlerinden İmhotep'in olduğunun) ileri sürülmesidir.²³ Bu da edilgin, durağan bir tıp anlayışının göstergesidir. Bir başka göstergesi, İmhotep'in yanı sıra, bir Sümer mitosu kahramanı olan Etana ve aynı kültür geleneği üzerinde klasik Grek uygarlığının başlarında Asklepios gibi ünlü hekimlerin tanrılaştırılmalarıdır. Öyle ki bu, dinsel ideolojide edilgin sağlık anlayışına uygun görülmeyen bir insan sağaltıcının "kul insan" anlayışı dışına alınması demektir.

7.9.4. Yıldız falı, yazgı ve tanrı: Evren, toplum ve kişiler ile ilgili önemli olayların tanrıların ereklere ve kararlarıyla belirlendiği, bu kararların yıldızların durum ve devinimlerine bakılarak önceden bilinebileceği savına ve umuduna dayanan "astroloji" ile tanrıların kararlarının değiştirilemeyeceği inancını besleyen "yazgı" kavramları da,²⁴ dinsel ideolojilerdeki sağlık anlayışıyla (dolaylı da olsa) ilişkili açıklamalardır.

Hatta doğrudan doğruya "tanrı" sözcüğünün aynı zamanda "yıldız" anlamına gelmesinin bir nedeni vardır. Sümerce'de, tanrıların istencini, kararlarını (yazgıları), tanrıların bulduklarına inanılan göklerdeki yıldızların konumlarının anlamlarını çözerek öğrenip, tanrılarla insanlar arasında aracılık yapabileceklerini ileri süren dinciler, tanrıları hem Sümer resim yazısı (piktogram) hem Sümer çiviyazısı dönemi tabletlerinde yıldızlar için kullanılan aynı simge (yıldız), dolayısıyla aynı sözcük (Süm. İngir) ile imlemiştir.

7.10. Kapıkulu tapınak sağaltıcılarından serbest halk sağaltıcılarına

Tapınağa bağımlı kapıkulu profesyonel düşünce/inanç üreticileri arasında gelişen uzmanlaşmaların bir ürününün de, kapıkulu dinci sağaltıcıların ortaya çıkışı olduğu anlaşılıyor. Siyasal erk dincilerden savaşçıların tekeline geçince bkz. (Şenel, 2020), sağaltıcılık mesleği saray hekimliği olarak sürdürülecektir. Bir başhekim yönetimindeki saray doktorlarından krala/imparatora bağlılık yemini vermeleri koşulu da bunu gösteriyor.²⁵ Hekimin hizmetinden yararlanma olanağı halka Babilonya imparatorluğu döneminde açılmış görünüyor. Ancak, Hammurabi (İ.Ö. 1728-1686) yönetimi sırasında dikilen ünlü Hammurabi Yasaları Steli'ne bakılırsa, hekimler sarayın denetiminde tutulup alacakları ücret belirlecek, hastalara zarar verdiklerinde ise cezalarını (ölen bir köle ise köle vererek, soyluysa eli kesilerek) çekeceklerdir (Porter, 1997: 45-46, 62). Serbest ve kamuya açık hekimlik ile ancak eski Grek toplumunda (o da Ortaçağ'da papaz sağaltıcıların mesleği ele geçişlerine dek) karşılaşılacaktır. Bunun tıp tarihindeki belgesi "ünlü Hipokrates Yemini"dir!

8. İyonya grek uygarlığında deniz ticareti etkisiyle dinsel düşünüşten felsefi düşünüşe geçiş, bilimsel düşünüşe geçilememesi

İnsanlığın zingatlarla birlikte kurulup yükseltelen ilk uygarlığı, kanallarla "büyük sulama" tarımında üretilen geniş tutarlardaki toplumsal artışa el konup, bu artış ürünün belli bazı yerleşim odaklarında toplanıp ikinci bölüşümünün yapılmasını sağlayan olanaklarla gerçekleştirildi. Artıyla beslenen ekonomik, toplumsal, siyasal farklılaşmaların ve bütünlüğünün ürünü olarak, zingatlarla birlikte (İ.Ö. 3500 dolaylarında) ırmak kıyısı kent devletleri olarak yükseldi. Bu bütünlükme sacayağının çapının birçok kent devletinin topraklarını içine alacak yönde genişletilmesiyle, Sümer, Babilonya bölgesel devletleri (İ.Ö. 2. binyılda) ortaya çıktı. Bu yolda, Asur, Pers devletleri yönetimleriyle (İ.Ö. 1. binyılda) Ortadoğu imparatorluklarına varılacaktı. Dinsel ideoloji alanında da,

söz konusu gelişmelere koşut olarak kenttanrıçılıktan çoktanrıçılığa, oradan (imparatorluğa en uygun dinsel ideolojik örtü sayılabilecek) tektanrıçılığa yönelinecekti. Ama bu gelişmeler sırasında ana akımdan ayrılan parlak fakat ilerisine geçilemeyecek bir konağa daha uğranacaktı:

8.1. İyonya Doğa Felsefesi'nin doğuş koşulları

Uygarlığın odağından yayılan genişleme çemberi Levant (Batı Akdeniz kıyısı) ülkelerine ve Ege kıyılarına ulaşınca, uygar toplum kültür geleneğine yeni bir renk katılacaktır. Buralarda ekonomik, toplumsal, siyasal bütünleşme yolunda, deniz ulaştırıcılığının, uzak deniz ticaretinin sağladığı olanaklara kavuşulacaktır. Toplumsal artı aktarımı, tarımsal üretim yanı sıra, deniz ticareti yoluyla büyütülecektir. Kıyı kentlerinde artıyı denetleyen yeni toplumsal kesimler oluşacaktır. Toplumsal artının tarımdan çok ticaretten sağlandığı kıyı kent devletlerinin ve onların egemen sınıflarının çıkarları, eski tarımcı egemen katmanların dinsel ideolojisiyle çelişkiye düşecektir.

Daha somut belirtmek gerekirse, geçmişte ister tapınak, ister krallık, ister özel sahipliğin geçerli olduğu beylik topraklarında olsun, köle, serf, özgür köylü konumundaki tarım emekçilerinden alınıp aktarılan toplumsal artılarla yürütülen düzenler, (sözde) yaratıcı efendi tanrı ile üretici kul insan eşitsizlikçi ilişki modeli desteğiyle açıklanıp aklanabiliyordu. Toplumsal artıyı deniz ticaretinden sağlayan (ama soylu olmayan, dolayısıyla tanrısoylu sayılmayan) İyonyalı kentli varsıl egemen sınıflar (onların yöneticileri, düşünürleri) bir ikileme karşı karşıya kalmış görünürler. Geleneksel dinsel ideolojiyi benimsemeleri durumunda, her biri soyunun (Homeros destanlarında yansıtıldığı gibi) bir tanrı ya da tanrıça ile bir yönetici soylu ölümlünün oğlu ya da kızının çiftleşmesinin ürünü olduğunu ileri süren eski egemen katmanı oluşturan toprak sahiplerinin dinsel ideolojik hegemonyalarına (dolayısıyla yönetimlerine) boyun eğmiş olacaktırlar. Böyle bir dinsel ideolojiyi eleştirip yadsımaları durumunda ise, "dinsizlik, tanrısızlık, tanrılara başkaldırma" suçlamalarıyla karşı karşıya kalacaklardır.

Bu koşullarda, yeni kentli tacirler ya da zeytinyağı, şarap gibi ticarete konu malların konacağı çömlek kaplar (amfora) üreten yapımevlerinin sahipleri, ticaret ve savaş tekneleriyle diğer savaş araçları imalat yerlerini işletenler, dinsel ideolojik mitoslara kulaklarını tıkadılar. Onları eleştirmeye kalkmadan, düşünce ve araştırmalarını, işlemden geçirilip alınır-satılır mallara dönüştürülen cansız maddelere ve

onların bulunup yetiştiği doğaya yönelttiler. Akıllarını öteki maddelere, giderek canlılara dönüşen, dönüştürülebilen "ana madde nedir?" (Grekçe *arkhe*) sorusuna taktılar. Bilindiği gibi, İ.Ö. 6. yüzyıl İyonya kent devletlerinin bu düşünürlerinden (Thales gibi) kimileri ana maddenin "su", kimileri "toprak", kimileri de "hava" ya da "ateş" olduğu yanıtını verdiler. Böylesi bir tutum, dinsel ideolojilerdeki düşünmeden ve kuşkulanmadan inanılıp benimsenmesi istenenden bambaşka bir gerçek arayışıydı. Böyle bir arayış, "inanç" yerine özgür, eleştirel (rasyonel) "düşünüş" yoluna düşmektir. Bu, bir bakıma doğa (Grekçe *physis*=fizik) üzerine "felsefe yapmak" idi. Böyle bir çaba akla dayanmaktan, rasyonel, eleştirel düşünmekten öte, olayların, olguların (tanrının kullarını cezalandırmak, ödüllendirmek gibi erekleleriyle açıklanması yerine) nedenlerini araştırmaya yönelik olduğu ölçüde "bilimsel düşünüş biçimi" sayılabilir **karş. (Şenel, 2020: 207'deki ve burada 53'teki Şekil 1).**

Tıp konusunda ise, kentli sınıflı toplumun farklılaşmanın ve uzmanlaşmanın giderek artması nedeniyle, sağaltmayı iş edinen tapınağa bağımlı ve bağımsız ilk hekimlerin İyonya kültürlü coğrafyadan çıkması rastlantı olmayacaktır.²⁶ Gene de doğa felsefesi, eksiksiz bir bilimsel düşünüş geleneğini başlatıp birbiriyle tutarlı bilimsel bilgiler birikiminin ve onun kuşaktan kuşağa çoğaltılarak aktarımının yapılabilmesi için gerekli bir öğeden yoksundu: Soyutlamalardan (genellemelerin neden-sonuç bağlantısı varsayımlarının doğayla etkin bir ilişkiye, etkileşime girilen üretim teknolojisinin sınavından geçirilmek üzere) somuta dönülmesi ayağı eksikti. Kimi düşünürler bunun nedenini, bol ve ucuza gelen köle emeği kullanımının rahatlığı ve kolaylığıyla açıklamaktadır; buna göre, kuramsal genellemelerden emekten tutum sağlayacak ama aynı zamanda emeğin verimliliğini yükseltecek teknolojilerin geliştirilmesi için yararlanılmamıştır. Doğa felsefesinden, pratiğin sınavından geçirilerek yanlışların atılıp doğruların alıkonarak "doğa yasaları" denecek sonuçlara ulaşılmamış olduğu ileri sürülmektedir. Aynı konudaki farklı bilimsel varsayımların, aynı sonuç için gösterilen çeşitli nedenlerin birbirlerini eylemeden yüzyıllarca tartışılması da, bunu göstermektedir.

8.2. Klasik Grek ve Roma dünyasında seküler tıp

Toplumsal artının soylu olmayan kentli sınıflarca denetlendiği Grek dünyasında İyonya felsefesi ile Anakara idealist felsefi düşünüşü (Platon, Aristoteles gibi) arasında "serbest düşün emekçileri" olarak nitelenebilecek Sofistler durur (Şenel, 2019).

Sofistler, herhangi bir tapınağa ya da saraya, yöneticilere bağımlı olmadan, para karşılığı söylevcilik ve felsefe, politika dersleri veren kimselerdir. Pazara açık düşünce üreticiliği uğraşı verilen mesleklerden biri de, Hipokrates (İ.Ö. 400-360) izleyicileri ile başlatılan, dinsel olmayan "doğacı" denen bir tıp anlayışı uygulanan hekimliktir. Bu anlayışın dile getirildiği, İ.Ö. 440-340 arasında Aleksandria (İskenderiye) kitaplığında derlenen *Corpus Hippocraticum* içinde hastalıklar maddesel nedenlerle açıklanmaktadır. Böyle bir yaklaşımla, örneğin Asklepioscu tıp anlayışında "Kutsal Hastalık" olarak nitelenen Sara ile ilişkilendirilen tanrı ve tanrıçaların adlarına göre sara türlerinin semptomları alaycı bir dille açıklanmaktadır.

Ne var ki, bu bilimsel yaklaşım, Aleksandria'da tıp eğitimi alan, Roma'ya gidip gladyatör okullarında hekimlik yapan, en sonunda kapağı imparatorluk hekimliğine atan, Hipokrates'in tıp kuramına yeni bir şey katmayan ama Aristotelesci tıbbi ve felsefeyi katan Galen'in (İ.S. 130-200 dolayları) damgası nedeniyle, tıbbın bin yıl boyunca (Rönesans'a, Bilimsel Devrim'e dek) yerinde saymasına yol açmıştır. Bu süre içinde tıp kuramı sağlık ve sayrılığı sevaba ve günaha bağlayan inançlar ile yoğrularak yürütülmeye çalışılmıştır. Öyle ki Avrupa'yı kasıp kavuran, Konstantinopolis halkının üçte birini kıran hıyarcıklı veba salgını (14. yüzyıl), kimilerince Yahudilerin getirdiği savıyla soykırımlara yol açarken, kimileri de "Kara Ölüm" salgını kilisenin bölünmesinin cezası olarak gösterebilecektir.

Bu koşullarda düşünürlerin çoğunun, kavramlar evreninin sonsuzluğunda yollarını, yönlerini yitirdikleri felsefi spekülasyonlara dalmaları kaçınılmazdı. Gerçekten, felsefi düşüncüyü başlatan İyonya materyalist doğa felsefesi sönerken, İ.Ö. 4.-3. yüzyılda (Platon'un düşüncesinde doruğa yükselecek olan) idealist felsefelerin yıldızı parlayacaktı.

8.3. Grek-Roma felsefi düşüncesinde sayrılığa - sağlığa yaklaşım

Felsefi düşüncenin tıp kuramındaki ve tıp pratiğindeki olumlu-olumsuz etkilerine gelince, özetle şunlar söylenebilir: Her şeyden önce, varlığı, sağlık ve sayrılık durumlarını dinsel düşünüş geleneğindeki küçük ruhlar (cinler) ve büyük ruhlarla (tanrıların keyifleriyle) açıklama eğilimi bırakılacaktı. İyonya Doğa Felsefesi etkisiyle edinilmiş "materyalist" denebilecek bir anlayışla, Hipokratesci hekimlerce sağlığı ve sayrılığı bedendeki kan, sarı safra, kara safra, balgam olarak dört sıvı (hıltlar) dengesi ve dengesizliği ile (Ertekin, 2019; Porter, 1997)

(demek ki maddesel koşullarla) açıklama yoluna girilecekti. Bu yola girilmesiyle, yanlışların bir bir ayıklanıp doğru nedenlere varılabilesinin kapısı aralanacaktı. Grek ve Roma dünyasında, doktorken tanrılar arasına alındığına inanılan Asklepios'un tıp anlayışından Hipokratesci tıp yaklaşımına ve tıp etiğine yükseliş bunun sonucunda gerçekleşecektir.

Ancak, dinsel ideolojinin tektanrı silkinisiyle, feodal ortaçağ Hıristiyan dünyasında madde ve beden yerine ruha ve tanrıya, giderek budünya yerine ötedünyaya verilen öncelik, tıp kuramında ve pratiğinde bu düşünüşle açılan kapıyı Rönesans'a dek kapacaktır (Ertekin, 2019; Porter, 1997).

Felsefi düşüncenin bilimsel düşünüşe yöneltilemesinin yarattığı boşluğu dolduran idealist felsefenin Augustinus gibi Hıristiyanlığı benimsemiş düşünürlerince, dine felsefi dayanak sağlama gereksinimiyle dinsel inançların akla, rasyonel düşünüşe ters düşmediği savı ileri sürülecektir. Böyle bir savın ileri sürülebilmesi için, inançların akılla, felsefeyle temellendirilmesi çabasının ürünü olan bir din felsefesinin geliştirilmesi, tıp kuramına çok büyük bir zarar verecektir. Gerçekten birçok düşünür, birçok araştırmacı, Ortaçağ boyunca binyıl süreyle tıp kuramının, Galen'in sağlık kuramı (kan, sarı safra, kara safra, balgam sıvıları arası denge) ile Aristoteles'in felsefesi ve tıpla ilgili fikirlerinin (düşünme organının beyin değil yürek olduğu inancı gibi) biresimi sonucu yerinde saydığı görüşündedir.²⁷

9. İlk sınıflı toplumlardaki insanlığın ilk tapınak okullarından Feodal Ortaçağ toplumlarındaki din adamı meslek okullarına

Tarihe dönem: İlk sınıflı toplumlara geçiş sürecinin, insanlığın kültürel evriminde asalaklıktan üreticiliğe geçişle başladığı anlaşılıyor. Bunu, daha çok bitkisel besin üreticisi yerleşik çiftçi (köy) toplulukları ile daha çok hayvansal besin üreticisi göçebe çoban toplulukları arası farklılaşma izlemiştir. Ekonomik bakımdan kendine yetersiz, savaşçı bir yaşam biçimi süren göçebe çoban kabileleri konfederasyonlarının, yerleşik çiftçilerin toplumsal artılarına şefleri önderliğinde el koyma amaçlı saldırılarıyla, fetih ve yerleşme eylemleri sonucunda katmanlı (sınıflı) toplumlara geçiş süreci tamamlanmıştır.²⁸

Koşulları önce Aşağı Mezopotamya Sümer kent devletlerinde (İ.Ö. 3500 dolaylarında) tamamlanmış olan bu sürecin toplum yapısında artarda ve iç içe ekonomik (çalıştıran-çalışan); toplumsal (efendi-köle/serf); yönetsel (yöneten-yönetilen) farklılaşmalar yarattığı daha önce açıklanmıştı. Bu farklılaşmalar dizisinde,

kent devleti koruyucu tanrısının (olduğu söylenen) topraklardan ve sürülerden sağlanan artının toplanıp yeniden bölüştürüldüğü tapınaklarda, yeni bir toplumsal farklılaşma gelişmiştir. Toplumsal yapıda, tapınağa bağımlı kapıkulları konumuna yükselecek tam zamanlı düşünce/inanç üretici bir kadronun oluşmasıyla, “düşünsel farklılaşma” denebilecek bir noktaya gelindiği bilgisi daha önce verilmişti.²⁹ Onların katmanlı uygar topluma tarihsel önemde katkılarıyla, yazı, sayı (matematik) dizgeleri geliştirilmiş ve bunların öğretildiği, dinci yazman kamu görevlilerinin yetiştirildiği “tapınak okulları” (Sümerce Edubba) kurulmuştur. Tapınak okullarıyla başlatılan kurumsal eğitim-öğretim kuruluşları, feodal Ortaçağ’ın katedral okullarından Yeniçağ’ın üniversitelerine doğru geliştirilerek doruğa çıkarılacaktır. Öyle ki Sümer uzmanı Kramer, bu tapınak okullarının insanlığın ilk üniversitesi sayılabileceğini söylemektedir (**Kramer, 1957: 34; karş. Kramer 1995; Timur 2000**). “Sümer/Babil yaratılış mitosu (*Enuma Eliş*)³⁰ ekseninde geliştirilen bir başka kurum, “dinsel ideoloji” olmuştur. Yeni kuşakların (aileleri ve topluluklarının yanı sıra) eğitim kurumlarında yaratılış inancıyla eğitilerek eşitsizlikçi uygar toplum ilişkilerinin yeniden üretilmesi yolunda kültürel evrimsel sürecinin varacağı son nokta, çağdaş üniversiteler olacaktır.

9.1. Dinsel düşünüşten bilimsel düşünüşe geçiş girişimleri

Dinsel düşünüş ve değerler, toplumsal artının tarımdan (bitkisel, hayvansal “canlı” besin üretiminden) sağlandığı (merkezi feodal olsun, yerel feodal olsun) geniş anlamıyla feodal üretim biçim ve ilişkilerine uygun yaratılışçı, ötedünyacı, efendi-köle ilişkilerine benzer eşitsizlikçi bir ideolojinin ürünüdür.

İnsanlığın kültürel evriminde, dinsel düşünüşü aşma yolunda, üretim biçiminde görülen devrimci değişikliklere koşut olarak, biri küçük, biri büyük iki girişimde bulunulmuştur.

9.1.1. İyonya Doğa Felsefesiyle rasyonel düşünüşün getirilişi: Daha önce de açıklandığı gibi, ilk girişim İ.Ö. 6. yüzyıl İyonya’sında gerçekleşmiştir. Burada üretim araçlarının sahipliğinin ve denetiminin aristokrat (“iyi soylu”) toprak sahipleri “katmanı” elinden daha çok deniz ticaretiyle ve zeytinyağı, şarap gibi besin işlemeyle, onları taşımak için çömlek (amfora) yapımıyla uğraşan kenti “sınıfların” denetimine geçmesiyle başlamıştı. İyonya’nın Grek (Yunan) kent devletlerinin varsillaşan kentlileri ve de onların ideologları olan düşünürler, Olympos dini inançlarını yadsıdılar. Çünkü Homeros Destanı kahramanlarının

soylarını tanrılara dayandırarak toplumu yönetme hak, yetki ve yeteneğini tanrısız anatarından (analarından ve atalarından) aldıklarına inanıyorlardı. Kentli varsılların, aristokratların inandığı Olympos tanrılarını ve dinini benimsemeleri, aristokratların savlarını kabul etmek olurdu ki bu çıkarlarına ters düşerdi; ekonomik erklerine dayanarak siyasal erki ele geçirme amaçlarına uymazdı. Olympos dinini eleştirip tanrılarını inanmadıklarını söylemeleri ise, tehlikeliydi. Girilen açmazın çıkışı, dinsel inançlar tabusuna hiç dokunmayıp düşünsel çabalarını cansız doğanın, (yapıp, alıp, sattıkları) nesnelere ve onlarla ilgili nedensel olayların araştırılmasına yoğunlaştırmakta buldular. Böyle edinilecek nedensellikçi açıklamalar bir kez kafalara girip yaşam deneyimleriyle uyuşursa, doğa olaylarının erekselci (tanrıların cezaları, ödülleri olarak) dinsel düşünüşü ve açıklamalarının temelleri zamanla oyulabilirdi. Bunu, aristokratik toplum düzeninin tanrısız kaynaklı olduğuna duyulan inancın sarsılması izleyebilirdi. Gerçekte de böyle oldu.

Thales, Herakleitos gibi (İ.Ö. 6. yüzyıl) İyonya düşünürleri, varlığın ana maddesini (*arkhe*) ve onun başka maddelere dönüşmesini sağlayan (*physis*³¹ denen) doğa yasalarını araştırmaya yöneldiler. Ama bu araştırma doğada, nesnelere üzerinde değil, kafalarda yapıldığı için, neden-sonuç ilişkileri kafalarda arandığı için, gerisini getiremediler. Dinsel düşünüşüne yerine bir bilimsel düşünüş geliştiremediler. Materyalizm kadar idealizm yönünde (hatta Pythagoras, Plotinus gibi düşünürlerin din felsefesi yolunda) geliştirilebilecek idealist “felsefi düşünüş” düzeyinde kaldılar bkz. (**Timuçin, 2008**).

9.1.2. Ticaret Devrimi ile bilimsel düşünüşe varacak yola girilmesi. Dinsel düşünüşü ve (ötedünyacı) değerleri aşma yolunda ikinci (büyük) girişim, Haçlı Akınları (İ.S. 11.-14. yüzyıllar) sonrası Avrupası’nda gerçekleşti. Feodal üretim biçimlerinin yerine (17. yüzyıl) Ticaret Devrimi ve (18. yüzyıl) Endüstri Devrimi ile birlikte, yeni üretim araçları ve onların sahibi ve denetleyicisi yeni bir kentli sınıf (burjuvazi) geliştirecekti. Onu bir adım geriden proletaryanın doğup gelişmesi izleyecekti. Burjuvazi, yanına çektiği serf ve kentli yoksul kesimleriyle verdiği sınıf savaşında feodal beyler katmanını (zümresini) yenilgiye uğratacağı. Siyasal devrimlerle (1789 Fransası’ndaki gibi) yönetimi ve hukuk, eğitim vd. üstyapı kurumlarını sınıfsal çıkarları yolunda kendine yontacak yönde değiştirecekti.³²

Bilimsel düşünüş ve bilimsel bilgi birikimi, endüstri toplumuna koşut olarak gelişecek ve “Bilimsel

Devrim" noktasında doruğuna ulaşacaktı. Bilimsel Devrim, üniversitelere dönüştürülmüş katedral okullarından çok (İngiltere'de 1666'da kurulan, 1703'te Newton'un başkanlığını yapacağı Royal Society gibi) bilim dernekleri ve "Aydınlanma"nın (Fransa'da 18. yüzyıl başlarındaki) Ansiklopedi yazarları çevresi düşünürlerinin "salonları" kanalıyla gerçekleşir. Gerçekleşmesinde, F. Bacon gibi düşünürlerden tutun, endüstri girişimciliğine soyunmuş (örneğin 18. yüzyılda James Watt gibi) bireysel teknisyenlere dek tek tek kişilerin de katkısı olur bkz. (Gürel, 2001; Şenel, 2012).

Tarımsal üretim, bitki ve hayvan gibi çok karmaşık yapılı canlıların yetiştirilmesini içerdiğinden "neden-sonuç bağlantılarının" kolay kolay anlaşılmadığı alanlarda yürütülmekteydi. Canlıların organsal farklılaşmaya uğramış yapısı karşısında, her organın hatta her canlının bir amaca hizmet etmek üzere (örneğin, bitkilerin hayvanların beslenmesi, hayvanların insanların yemesi için) yaratıldığı gibi "ereksellikçi açıklamalar" gerçekliğe uygun, akla yakın görünmekteydi.³³ Endüstri malları üretim alanlarında insan emek ve bilgisi, çok daha yalın yapılı cansız malların yapımında odaklaşacaktı. Böylece kafalarda kurulan, varsayım niteliğindeki neden-sonuç bağlantılarının, teknolojinin (pratiğin) sınavından geçirilerek doğrulanması ya da yanlışlanması yolu açılacak; bu yoldan doğa yasalarına ulaşılması olanağı doğacaktır. Bilimsel düşünüş böyle bir olanağın ürünü olarak gelişecektir. Değerler alanında ise, her şeyi bilen (Lat. *Omniscience*: Ar. Kadir-i İdrak) bir Tanrı'nın kitaba yansımış buyruklarının doğruluğuna inanıp boyun eğecek, (gerisini, kötülerin cezalandırılıp, iyilerin ödüllendirileceği yargı gününe bırakacak) insan anlayışı endüstri toplumunun yarattığı umutlara ters düşecektir. İnsanı bir kul, köle konumuna indirmiş ötedünyacı değerler yerine, budünyacı, (eşitlik, özgürlük ve kardeşlik gibi) evrensel insan değerlerinin ve "özgür insan" anlayışının konması yoluna gidilecektir. Konabildi mi? O başka bir sorun.

10. Ortaçağ feodal toplumlarında, batıda katedral okulları

Ortaçağ'da, toplumsal artının bitkisel ve hayvansal besin üretimi alanında emek döken serf/ırgat denen çiftçilerin ürettiklerinden sağlandığı, geniş anlamıyla feodal toplumlarda, feodal üretim ilişkileri içinde yaşanmıştı. Feodalliğin Batı Hıristiyan dünyasında "yerel feodal" (adem-i merkezi), Doğu Hıristiyan (Bizans) ve İslam Halifelik ülkelerinde ise "merkezi feodal" denebilecek biçimleri, konumuz

bakımından, temelde benzerlik, ancak ayrıntılarda farklılık göstermeleri nedeniyle, aynı başlık altında iki bölümde incelenebilecek niteliktedir.

10.1. Hıristiyan dünyasında katedral okullarından üniversitelere

Birçok kaynakta, üniversitelerin kariyerlerine feodal ortaçağın dinsel yükseköğretim kurumları olarak başladıkları belirtilmektedir. Geçmişlerinde, Batılı (Hıristiyan inançlı) ülkelerde "katedral okulları", Doğulu (İslam) ülkelerinde "medreseler" vardır.

Batı Roma İmparatorluğu (476'da) barbar akınlarıyla yıkılıp parçalanınca, Batı ve Orta Avrupa'da birkaç yüzyıl (5.-9. yüzyıllar arasında) yönetsel kaosun yaşandığı bir ara döneme girildi. Uzunca bir süre,ermen akıncı-yağmacı çeteler dışında, kurucu, toplumsal düzen sağlayıcı erk odakları oluşamadı. Ama toplumlar arası çapta bir örgütlü güç vardı: Kilise.

Roma İmparatorluğu'nun son yüzyıllarında, "imparatorluğu bölücü" bulunarak kovuşturulmaya uğratılan Hıristiyan örgütleri yeraltına itilmişti. Gizli Hıristiyan toplulukları olan "kiliseler", imparatorluğun büyük kentlerinde piskoposluklar, Roma il (eyalet) başkentlerinde başpiskoposluklar (başmüfettişlikler) denetiminde örgütlenmiş bulunuyorlardı. İmparatorluk yıkılınca, bölgeler arası tek örgütlü güç olarak, yeraltından yeryüzüne, aynı örgüt bağlantılarıyla çıktılar. Zamanla, yargılama, toplumsal güvenlik (yoksullara yardımla onların düzen bozucu duruma düşmelerini önleme) gibi işlevler ve ilerde devletin üstleneceği kurumsal eğitim (kilise okullarını işletmek) gibi sorumluluklar üstlendiler. Öyle ki "kilisenin devletleşmesi" olarak nitelenebilecek bir durum doğdu. Bir-iki yüzyıl sonra Avrupa'da dinsel olmayan (ekonomik ve yönetsel) erk odakları oluştu. O zaman, Kilisenin, feodal düzenin ideolojik aygıtı, devletin ise kolluk aygıtı olarak görev bölümünün geliştiği koşullar doğdu.³⁴ Feodal beyler ve klerje (dinciler) katmanlarıyla erki bölüşen iki bileşenli bir toplumsal yapı ortaya çıktı.

Bu ikili yapıda Hıristiyan uyrukların dinsel ilköğretimi kiliselerde (papazlarca) yürütüldü. Katedral denen çok büyük (yapılmaları onlarca hatta yüzlerce yıl süren) büyük kiliselerde ise, yükseköğretimin yapıldığı "katedral okulları" gelişti (örneğin 1088'de Bolonya, 1337'de Prag). Bunlardan bazıları bölgelelerinin ilk üniversiteleri olacaktır. F. Bacon'ın 1546'da girip eğitimini eleştireceği Cambridge ise, 1284'de, yatılı öğrenci kabul eden kolejleriyle klasik bir üniversite örneğini vermiştir. Oxford ve Cambridge

Papalığa bağlı olmayan üniversitelerdir. Cermen İmparatoru II. Frederick de aydın kişiliğiyle, din eğitimi ile sınırlı olmayan Padua (1222'de) ve Napoli (1224'te) üniversitelerini kurdu.

Katedral okulları ve imparatorluk, krallık üniversiteleri yanı sıra, çağdaş üniversitelere varacak öğretim kurumlarının üçüncü kaynağı, tıp, hukuk gibi meslek okulları öğrencilerinin "hem haklarını korumak hem de kendilerini eğitecek nitelikli öğretim üyeleri bulabilmek için" loncalar biçiminde örgütlenmeyle oluşmuştur.

Salerno'da tıp, Bolonya'da hukuk öğrencilerinin girişi bunun ilk örnekleridir. Bolonya üniversitesinde rektörleri bile öğrenciler seçiyordu. Dört *nation*'a ayrılmış öğrenciler, birer temsilcilerini yönetime katılmak üzere belirliyorlardı. Paris'te ise (1160'da) kurdukları loncaya "*universitas*" adını veren öğrenciler, örgütlendikleri loncalarda görevlendirilecek öğretim üyelerini, onlara verecekleri harçlar için pazarlık yaparak atıyor ya da yapılan sözleşmeye dayanarak onları işten çıkartabiliyorlardı.³⁵ Ne var ki onlarda bile sonul denetim aslında piskoposun elindeydi. Sonra üniversite rektörü, piskoposluğa karşı özerklik elde etti.³⁶

10.2. Rönesans, bilimsel devrim, üniversiteler ve tıp eğitimi

Üniversitelerin kurulup bilim eğitimine gidilecek yolda tıp fakülteleri önemli bir rol oynamıştır. Öyle ki, üniversiteye dönüşmeden önce Salerno'da (İtalya) ünlü bir tıp okulu bulunuyordu. Monte Cassino manastırının Latince öğretmeni keşişi olan (manastıra bağlı sağlık evine gönül vermiş) Alphenus (ölümü: 1085) Konstantinopolis'e yaptığı bir gezide, Grekçe tıp metinlerini bulup kopyalamıştı. İçlerindeki, sağlık ve sayrılık konusunda kilisenin geleneksel dinsel yaklaşımından farklı olan (kan, sarı safra, kara safra, balgam olarak dört sıvı üzerinden yürütülen), böylece doğal nedenlere dayandırılan açıklamalardan etkilenmişti. Onları Salerno'ya getirip çevirdikten sonra, bir Yahudi, bir Arap ve bir Grek meslektaşıyla birlikte Salerno Tıp Okulunu kurduğu söylenir. Bu söylenti doğru olmasa bile, Salerno Tıp Okulu'nun temelindeki ve onu üniversiteye dönüştürecek düşünceyi (evrensel kültür kalıtımını özümleyerek farklı düşüncelerin etkileşiminin-bireşiminin değerini) göstermektedir. Salerno Tıp Okulu dışında, 1100'de kurulan Paris, 1158'de kurulan Bolonya, 1167'de Oxford, 1181'de kurulan Montpellier, 1209'da kurulan Cambridge, 1222'de kurulan Padua ve 1224'de kurulan Napoli üniversiteleri de tıp fakültelerini oluşturmuşlardır (Porter, 1997). Böylece tıp mesleğinde "okullu doktor" dönemi, "alaylı tabip"

geleneğinden farklılaşarak doğmuş olur. Bu aynı zamanda geleneksel tıptan kopup "bilimsel tıp" denebilecek bir yola girilmesinin, "çağdaş tıp" noktasına varacak gelişmelerin başlangıcı olur. Öyle ki insan kadavrası üzerinde "tiyatro" denen salonda, amfideki öğrencilerin fal taşı gibi açılmış gözleri önünde insan kadavrası "açılıp" incelenir. Tıp fakültelerine kadavra açma eğitimi almak zorunluluğu (1315'te) getirilir. Kilise kadavra açma yasağını 1482'de kaldırmak zorunda kalır.

İleride üniversitelerin, kendilerine ödenek veren devletlere, vakıflara, kiliselere ve hatta özel girişimcilere karşı akademik özgürlüklerini ve özerkliklerini savunurken, tarih arşivlerinden çıkarılıp ısıtılan Bolonya örneği, az sayıda üniversitede ve geçici nitelikte olmuştur. Üniversiteler rektörlükler, bölümler dekanlıklar olarak örgütlendiğinde, yönetimleri dekanlıkların ve vakıf kurullarının eline geçmiştir. Paris Üniversitesi kuruluş modeli ise, 68 Öğrenci Olayları sırasında ve sonrasında, öğrencilerin yönetime katılma, (geçen yüzyıllarda o tarihlerde birçok üniversitede olduğu gibi)³⁷ harç alınmadan yükseköğretim hakkına erişme savlarını desteklemede kullanılacaktır.

Batı üniversitelerinin ders programları çok geçmeden tek-tipleştirilmiştir: iki grup dersten söz edilir: "Trivium" (Üçlü) grubunda Dilbilgisi, Söylevcilik (retorik) ve Mantık vardır. Quadrivium (Dörtlü ders) grubu dersleriyse Müzik, Aritmetik, Geometri, Astronomi disiplinlerinden oluşmaktaydı. Ne var ki, Ortaçağ üniversitelerinde teoloji (din bilgisi) dersleri ağır basıyordu. Öteki (matematik, astronomi gibi) dersler, dinsel amaçlara destek olacak biçimde ve dinsel bir çerçeve içinde veriliyordu.

Din dersleri yerine bilim derslerinin ağır basması için Ticaret Devrimi ve Endüstri Devrimi sırasında gelişip yükselecek burjuva sınıfı beklenmektedir. Roma hukuku, üniversitelerin hem feodal hem burjuva dönemlerinde sahiplik (özel mülkiyet) ve sözleşme gibi kavramlarıyla, üniversite öğretiminin temel direklerinden biri oldu. Tıp derslerinin gelişip öneminin artması ise, sağaltımda bilimsel devrimin ve bilimsel teknolojilerin kazanımlarından yararlanmasıyla, dinden en erken kopup bilimsel niteliğini en önce kazanan konuları içermesinden dolayıydı.

Gene de Bilimsel Devrim'in, geçmişte güçlü bir dinsel geleneğe dayalı ve yerleşik, tutucu bir kurum olan üniversitelerin içinden çok, bilim dernek ve vakıflarınca, endüstri girişimcilerince, hatta büyük zanaatçı, teknisyen, buluş (icat) sahiplerince başlatıldığı ileri sürülmektedir (Timur, 2000; Gürel, 2001). Ancak

bilimin kolektif bilgi birikimi niteliği, kurumsallaşmayı gerektirmiştir. Laboratuvarlar, gözlemleri gibi pahalı bilim araç gereçleri, ister istemez üniversiteleri bilimsel bilgi birikiminin ve bilimsel düşüncesinin öncülüğüne taşımıştır.

Bu yolda üniversitelerin yapısının, kapitalist düzeylerin aldığı biçime ve duyulan gereksinimlerine göre değişerek üç kuşaktan geçtiği saptanmıştır:

1. Kuşak üniversiteler, bilimden çok hukuk, din bilgisi, tıp bilgileri eğitimi yürütme amacına yaramışlardır.

2. Kuşak üniversiteler, 1810'da Berlin'de kurulan Humboldt Üniversitesi'nin etkisiyle işlev değiştirip özgür düşünce becerisi kazandırma ve bilimsel bilgi edinme, bilimsel araştırma yürütme ocaklarına dönüşmüşlerdir.

3. Üçüncü kuşak üniversiteler, küreselleşen ekonominin ve Amerika'daki üniversite anlayışının 2000'li yıllarda dünyada ağır basmasıyla görülmüştür. Bu, aslında, öteki işlevleri yadsınmamakla birlikte, üniversite-endüstri işbirliğinin kurularak, üniversitelerin her yerde, kâr eden ve kâr ettiren ticaret kurumlarına dönüşmeye zorlanmasıdır (**Karadağ, 2009**).³⁸

Bu durumu yansıtan bir kavram olarak "bilgi çağı" sözü, bir "bilim çağı", daha doğrusu bir "bilim ve bilimsel teknolojiler çağı" içinde yaşanırken, bilimsel bilgilerin, öteki, hatta sihir, din gibi çağdışı bilgilerle birlikte alınır satılır olmasıyla başlayan bir olguyu (eksik) yansıtmaktadır. Bu söz ve durum, kurumsal çapta bir üniversite bunalımı demektir. Bunalımın göstergesi, bilimsel teknolojilerin insanların ortak mutluluğu yolunda kullanılıp (bütün insanların yararına) bölüşülmesinden çok, insanlığın tüm birikim, yaratıcılık ve enerjisinin tüketim toplumundan yararlanan kesimler çıkarına olan üretim ve savaş teknolojilerinde harcanıp tüketilmesi yoluna girilmiş olmasıdır.

Üniversite sorununun altında demokrasi sorunu, demokrasi sorununun altında da (en geniş yetkilerle donatılan başkanın erki, yalnızca kişisel yetenek ve gücüne, kendini seçtiği sıradan seçmenlerin güçsüzlüğüne dayanamayacağına göre) başkanı denetleyen sınıfın erki (demek ki sınıf sorunu) yatmaktadır. Sonuçta siyasal erk, üretilen ister silgi olsun ister bilgi, üretim araçları sahiplerinin çıkarlarına bağlıdır.³⁹ Dolayısıyla (geçmişin sınıf savaşları ile belirlenip bugünün sınıf savaşıyla sürdürülme ya da değiştirilmeye çalışılan "üretim ilişkileri" ekseninde oluşur.

11. Sonuç: bu gidişin dönüşü de olacak

Bilimsel yükseköğretim kurumları olan üniversitelere, geçmişte olduğu gibi günümüzde de, dış ve iç ekonomik, toplumsal, siyasal koşullara (konjonktüre) uydurulacak biçimler verilmeye çalışılmaktadır. Bu iki konjonktürün uzlaştırıldığı ülkelerde, yönetimin üniversiteler üzerindeki denetimi, ülkemizde olduğu gibi, bilimsel işlevlerini felç edecek noktalara varabilmektedir. Kanıtı ilim-bilim ayırımının yapılmaz oluşudur.

Türkiye'de akademisyenler 12 Mart (1971) ve 12 Eylül (1980) askeri darbeleri öncesinde, sosyal politika derslerinde, emekçilerin ellerinde kalmış başlıca silahları olan sendikal örgütlenmeyi ve grev hakkını öğrencilerine öğretip seçmenlere anlatırken, bu darbeler sonrasında neoliberalizmin ve komprador (yerli) burjuvazinin, bu haklara ve üniversitelere saldırıları karşısında, toplu işbirakımı kozunu kullanmaktan korkmuşlardır. Ama son (KHK ile üniversiteden uzaklaştırılma hedefine yönelik) saldırıya karşı, umut verici bir tutumla, içlerinden, kariyerlerini tehlikeye atmaktan çekinmeyen azımsanamayacak bir tepki gösterebilen azımsanamayacak sayıda direnişçi çıkarabilmişlerdir.

11.1. Yozlaştırılan eğitim, direnen üniversite

sorunu: Üniversitelerinin direnmesi, örgütlenme, dayanışma, olup bitenlerin bilimsel çözümlemelerle doğru anlama ve anlatma düzeyinde de olsa sürmektedir. İşte bir örneği: Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği eski başkanı Prof. Dr. Aysel Çelik bu duruma nasıl geldiğini Laik ve Bilimsel Eğitim Platformu raporuna dayanarak şöyle özetlemektedir: "30 Mart 2012'de, kamuoyunda 4+4+4 diye adlandırılan yasayla, eğitim sistemi, kalitesi, niteliği MEB'nin işleyişi tümüyle değişti. Çünkü bu kanun Meclis'te şiddet uygulanarak çıkarıldı. Muhafız milletvekilleri, ÇYDD ve diğer STK'larının üyeleri dayak yediler. Bu kanunu çıkarırken amaçları siyasal İslam'ın başlangıcını yapmak... Uzak amaçları siyasal İslam'ın kurallarını hakim kılmaktı... Birkaç üniversite hariç, üniversite eğitimi üniversite eğitimi olmaktan uzaklaştı" (**Özbey, 2020**).

11.2. Sınıf savaşının yoğunlaşması sorunu:

Bilim kalelerinin (ortaöğretim ve yükseköğretim) ilim (din) araçlarıyla kuşatılıp hem dıştan hem içten saldırılarla düşürülerek ele geçirilmesi girişiminin gerisinde, sınıf savaşının şiddetlendiği dönemlere girilmesi gerçekliği yatmaktadır. Tarih boyunca ekonomik alanda kesintisiz süren bu savaş, devrim dönemlerinde, siyasal alanda ve eğitim alanında ideolojik savaşım kanallarında yoğunlaşmaktadır.

Ülkemizde de endüstrileşmeye, kentleşmeye koşut gelişen emekçi kitlelerin bilinçlenme ve sendikalarda örgütlenme girişiminin önü, yani ekonomik alanda sınıf savaşımının (mücadelesinin) önü yasalarla ve kolluk güçleri ile kesilmiştir. Siyasal savaşım platformuna çıkma girişimi ise, emekçilerden yana (TİP gibi) partilerin önü "temsili demokrasi" düzen ve düzenekleriyle hemen her seçim öncesinde seçim yasalarının değiştirilmesi ve benzeri bildik (ahlaksız, ilkesiz) önlemlerle kapatılmıştır.

Bu durumda sınıf savaşımının ideolojik mücadele açılımı, ister istemez öne çıkıp üniversitelere (öğretim üyeleri ve üniversite öğrencilerine) sızmıştır. Yangını yükseköğretim kurumları yerleşkelerinde durduramayacağını kavrayan kapitalin temsilcisi iktidar partileri, kurtuluşu ("beka"yı), ortaöğretime el atmakta aramıştır. Çözümü, bilimsel düşünüşün altyapısını (ortaöğretimde bilim dersleriyle) edinmiş gençlerin üniversitelere akışını önlemek için, suyun kaynağını kurutma yolunda bulmuşlardır. Ortaöğretimde, yetmedi ilköğretimde din dersleriyle, imam hatip okullarıyla bilinç akışını tersine çevirmeye kalkmışlardır.

Bilime ve üniversitelere dinci saldırıların gerisinde, sunulmak istendiği gibi sağ-sol gençler arası kavgalar ve giderek tırmanan misillemeler yatmamaktadır. Siyasal İslam'ın devlet, iktidar olanaklarıyla yürüttüğü tek yanlı (asimetrik) saldırı bulunmaktadır. Kavga alanları da bunu göstermektedir. Hiçbir cami, hiçbir ilahiyat fakültesi önünde din karşıtı gösteriler yapılmamıştır. Başörtüsü sorunu üniversiteli yandaşları kışkırtma yönünde yaratılmış bir bahanedir. Savunusunun dayandırıldığı "inanç özgürlüğü" istemi de bunu göstermektedir. Düşünme özgürlüğü yanı sıra bir "inanma hakkı" savunulabilir. Ama özgür düşünmekten, inançları uğruna kurban vermeye, vazgeçmeye razı edilmiş bir öznenin (kendisi bunu içselleştirmiş de olsa) düşünme özgürlüğünden söz edilebilir mi? Ortada olsa olsa bir "düşünsel gönüllü kulluk" durumu vardır.

Bilime ve üniversitelere dinci saldırganların, yanlarına Türk-İslam sentezi (ideolojisi) ile yönlendirilmiş örgütleri çekip onlarla işbirliğine gitmeleri de bilime saldırı amaçlarını göstermektedir. Bu yola, İlahiyat Fakültesinin adlarının değiştirilip, Bakanlar Kurulu kararlarıyla "İslami İlimler Fakültesi" yapılması, siyasal İslamın ilim-bilim kavram kargaşası yaratma stratejilerinin son örneğidir.⁴⁰

Kısa erimde bilimin, bilimsel düşünüşün yükseköğretim kaleleri olan üniversiteler, dinci saldırılarla ele geçirilmiş görünseler de, elde tutulmaları olanaklı

görünmemektedir. Bu, çağın gidişine ve insanlığın kültürel evriminin birikimsel yönüne ve devrimci sıçramalarına uymaz.

Çünkü kültürel evrimin "simgesel araçları" olan bilgi, insanlığın kolektif emek birikimiyle, en güç elde edilen kazanımıdır. Hele söz konusu olan bilimsel bilgiler ise (onların büyük kamusal yatırımları gerektiren laboratuvarlarını, projelerini, araştırma ekiplerini düşünün), bu bilgiler özel mülk olarak edinilebilecek, tekeller kurulabilecek değerler değildir. Öte yandan bilimsel bilgi eğitimle, eğitim kurumlarıyla, kitle iletişim araçları, kitaplar ve konferanslar kanalıyla en kolay paylaşılabilen en hızlı yaygınlaştırılabilen tükenmez bir kaynaktır. O ya da bu kişi, kesim, ya da sınıfın değil, gelecek kuşaklar içinde, tüm insanlığın gönencinin ve mutluluğunun geliştirilmesi bilimsel bilgi üretimine bağlıdır. Dolayısıyla, günümüzde eğitim kurumlarımızda bilim çağına ters düşen bu gidişin, bilimsel bilgi kaynaklarından alınacak güçle er-geç durdurulup, yeniden çağa uygun akışına yönlenebileceği söylenebilir.

Dipnotlar

1. Ayrıntılı açıklamalar için bkz. (Şenel, 2020) "Üçüncü Bölüm: İnsanın Evrimi".
2. "Simgesel araçlar" kavramını öne çıkarıp vurgulayan düşünür, Ernst Cassirer (1874-1945), simgesel araçlar kullanan tek canlının insan olduğu görüşünü, "Homo symbolicum" deyişile bilimsel yazına kazandırarak başarmıştır; bkz. (Cassirer, 2005): 19. dipnot.
3. İmge-simge ayrımında, imgelerin objenin aynadaki birebir görüntüsü benzeri gerçekliğe "bağımlı, tutsak" yapıları, gerçeklikle bağları koparılabilen simgelerin ise hem özgürleştirici hem tutsaklaştırıcı kullanılabilmeleri bakımından önemleri için bkz. (Şenel, 2018).
4. Açıklamaları için bkz. (Şenel, 2020); ayrıca, Şenel (Ed.) (2012: 1. Bölüm).
5. Bu çizelge, Toplum ve Hekim, Ocak-Şubat 2018 sayısındaki makalede kullanılan aynı başlıklı çizelgenin, "Geçim/Üretim Biçimleri" sütunuyla "Düşünüş Biçimleri" sütununun yer değiştirmiş (böylece ekonomik altyapının belirleyiciliği vurgulanmış) kopyasıdır bkz. (Şenel, 2018).
6. Bkz. Şenel (ed.) (2012: 40-44); 6. soruya verilen yanıt.
7. Hıristiyan felsefeci, Aristotelesçilikten Oxford Üniversitesi'nde "deneysel bilim" araştırmalarına yönelen Roger Bacon (1214-1294) ile karıştırılmaması için.
8. Machiavelli gibi F. Bacon da bunu, Hıristiyanlığa karşı çıkmadan başarmak sözde bozulmuş saydığı geçmişin ve gününün Hıristiyanlığı yerine, Mesih (Kurtarıcı) İsa'nın göğe yükselişinden yirmi yıl sonraki bozulmamış, saf biçimini koruyarak yapmaktadır bkz. (Bacon, 2018).
9. Burada F. Bacon'ın, Hıristiyan inançlarını tümünden idealist Platon (İ.Ö. 427-347) felsefesiyle temellendirmeye çalışan

St. Augustinus (354-430) yerine, gerçekliğe ve rasyonel düşünüşe daha yakın görünen Aristoteles'in (İ.Ö. 384-322) düşüncelerini (ama Averroes adıyla tanınan Endülüslü Emevi halifeliği düşünürü İbn Rüşd'ün (İ.S. 1125-1198) çeviri ve yorumlarından geçirilmiş biçimiyle benimseyen Hıristiyan din felsefecisi St. Thomas (İ.S. 1225-1274) sonrası (13. yüzyılda) patlak veren "Realistler" ile "Nominalistler" tartışmasından beslenmiş olduğu görünüyor bkz. (Şenel, 2019). Realistler (kavramın bugünkü anlamının tersine) cins adları gibi genel kavramların [örneğin "At"ın, "Cin"ın] nesnel bir karşılığının bulunduğu inananlara verilen adken, Nominalistler, bazı kavramların nesnel karşılıklarının bulunmayıp, onların yalnızca kafalarda bulunan adlar (Lat. nomina) olduğunu ileri sürenlere verilen ad idi.

10. Bkz. Dr. Haluk Nurbaki'nin (1993: 44-50) çeşitli yıllarda çeşitli baskıları ve İngilizce çevirisi (Verses from the Glorious Koran and the Facts of Science) yapılan kitabından "The Koran Foretells Oil" başlığı altında yazılanlar. Dr. Nurbaki'ye göre, A'lâ suresi 1. ayetindeki "Yaratıp düzene koyan, takdir edip yol gösteren", (toprakta) "yeşil otu çıkarıp [kambriyen döneminde dev ağaçlar biçimindeki Eğrelti otu ormanları yaratan] sonra onu kapkara bir sel artışına çeviren [eğrelti ormanlarını petrole çeviren] yüce Rabbin adını tesbih ve takdis et" sözleri, Kurân'da petrolün 14 yüzyıl önce bildirildiğini, üstelik (ancak 20. yüzyılda anlaşılabilen bir gerçekle) petrol yataklarının durağan olmayıp ırmaklar oluşturduğunu göstermektedir (çevirisinde sy. 44-50). Oysa metinde apaçık "bir zamanların yemyeşil çayırların yerini, gün olur sel gelir bataklıklar alır" demek istenmektedir.

11. Ertekin'in Tıbbın Öyküsü (2019: 148) adlı yayını içinde çağdaş bilimsel tıbbın düşünsel altyapısını hazırlayanlar arasında (Descartes, Leibnitz, Pascal gibi filozoflar yanı sıra) gözlemci, deneyci, akılcı bir düşünür olarak F. Bacon'nun da adı geçmektedir.

12. "Yeti" ile "yetenek" ayrımı: Yetiler, insanların, çeşitli organlarının, belli durumlarda belli tepkiler verebilme gizil-güçleri olarak biyolojik evrimsel kazanımlarıdır (örneğin "düşünme yetisi"); yetenekler bu gizilgüçlerin kültürel evrim ortamında kazanılan (örneğin "Türkçe konuşma yeteneği" gibi) ortaya dökülmüş biçimleridir; hiç değilse, ben böyle bir ayrımın gerçekliğin daha doğru kavranmasına katkısı olacağı görüşündeyim.

13. Cassirer, insanı simge üretilen canlı olarak tanımladıktan sonra, insanın ve toplumun doğru kavranabilmesi için ilgiyi simge çözümlemesine, anladığım kadariyle, şöyle çekmektedir: Simgelerin yalnızca anlam kodlama (semantik) yüklemi yoktur; bunun yanı sıra duygu kodlama (majik) nitelikleri de vardır. Objeler ve olaylar, yarattıkları duygu ve duygu ortamı içinde sürdürdükleri için, belleğe anlam kodları yanı sıra, duygusal etkileriyle de atılırlar. Onlarla birlikte çağrıştırıldıklarından, düşüncelerimizi, eylemlerimizi ve davranışlarımızı, "majik" denen duygusal yüklemeleriyle de etkilerler. Kültürler, onları yaratan toplumlarda imgelerin bu iki etkisinden hangisine ağırlık verilmişse, ona göre birbirlerinden farklılaşmışlardır.

Örneğin, imgelerin majik (rasyonel olmayan, duygusal, büyüleyici) yüklemine ağır bastığı Prusya kültür geleneğinde "devlet" simgesine, insanların üzerine çıkarılan bir öznellik ve değer yüklenmesi, Nazi kültüründe devletin yüceltilmesiyle sonuçlanmıştır; karşı. Cassirer (1984). Simgeler hakkında daha fazla bilgi için bkz. (Cassirer, 2005); bu kitabın Almanca aslı için bkz. (Cassirer, 1923).

14. Porter (1997: 16), tarihsel ilkel topluluklarla ilgili kuramlarımızın Aborjinler, Hazdalar, Kung Sanlar ile ilgili bilgileriyle desteklendiğini belirtmektedir. Çağımız ilkel topluluklarının (Aborjinler, Masailer, Eskimolar vd.) geçim biçimleri için bkz. (Sahlins, 2010); ayrıca Wells (1972), çağımız ilkel avcı-toplayıcı-balıkçı topluluklarından, bu sayılanlar yanı sıra, Malaya Semangları, Güney Afrika Buşmanları, Sibirya Tunguzları hakkında konumuzla ilgili bilgiler vermektedir.

15. Hawkes'den (1993: 39) yararlanılarak ve De Laet'e (1994: 368, cilt 1) göndermelerle.

16. Porter (1997: 18), evcil köpeklerle insanların 65 mikroorganik hastalığa ortak olduklarını yazmıştır. Buna ineklerden suçlu olduğu ve tüberküloz, domuzlardan ve ördeklerden nezle hastalığı ve salgınlarını kaptıkları bilgisini eklemesi, çağımız salgınlarının kökenlerinin ve koşullarının anlaşılmasına ışık tutmaktadır.

17. Porter (1997: 128), Ortaçağ Hıristiyan Avrupası'nda, üç yüzyıla yayılan veba salgınından şeytanın aldatmasına açık olduklarına inanılan kadınların sorumlu tutulmasıyla, "cadı avı" çılgınlığı sırasında elli bin kadar kurban verildiğini yazmaktadır. Bununla birlikte, feminist yazında yakılan cadıların sayısının dokuz milyonu bulduğu savını "fantastik" (gerçekten uzak) bulmaktadır.

18. Gerçekten, yazılı belgelerden süzülen tıp tarihçelerinde, örneğin, Ertekin'in (2019: 34) çalışmasında sözü edilen Mısırlı kadın sağaltıcı Peseset (İ.Ö. 2400) gibi kişilerin adları ender geçer ki bu ad, kuralı onaylayan bir kuraldışı olmaktan başka anlam taşımaz.

19. Mısır'da sağaltıcılık dincilerin işi olduğu gibi, sağaltma işlemi ve törenleri her bir organla ilgili bir tanrı ya da tanrıçaya başvurularak yönetiliyordu. Şöyle ki, bir organdaki hastalık, o organın tanrısının verdiği ceza, iyileşmesi de o tanrının ödülü olarak görülüyordu. Ortaçağ Hıristiyan dünyasında bir hekim rahip değilse dinsiz, kadınsa cadı sayılacaktı bkz. (Ertekin, 2019; Porter, 1997).

20. Bu olgu, İ.Ö. 3. binyıldan gelen, temelde insanların tanrıların ayak işlerini gören hizmetçiler olarak yaratıldıkları inancını yerleştirme işlevi taşıyacak "Yaratılış Destanı" tabletlerinde yansıtılmış bulunmaktadır; bkz. (Enuma Eliş -Babil Yaratılış Destanı, 2010).

21. Porter da (1997: 32), sınıflı toplumda sayrılık-sağlık durumunun dine, tanrılara bağlandığı yorumunu yapmaktadır. Asurbanipal'in saray kitaplığı yıkıntılarında çıkarılan 30 bin kadar tablettan bin kadarındaki hastalık tanımları ve sağaltım bilgilerine dayalı olarak törenlerle dinsel yaklaşım ve ampirik uygulamalar (buna bir de ilkel topluluk dönemi kültürünün kalıtı olan din, büyü ve muskalar katılarak), tıpta egemen

tutum olacaktır bkz. (Porter, 1997). Bu tutum tektanrıci Hıristiyan ve İslam ortaçağ toplumlarında da sürdürülecektir.

22. Mummyacılıkta ilgilerini ve becerilerini seçkinlerin ruhlarının döneceği bedenlerinin kokuşmasını önleyip, görünüşlerinin bozulmamasına odaklaştırmış uzmanların, sağlığa ve sayrılıkla baş etmeye (tıp deneyimine) pek az katkıları olmuştur. Oysa çağımız bilimcilerinin mumyalardaki izlere bakarak frengi hastalığının geçmişinin (sanıldığı gibi Yeni Dünya yerlilerinin, sömürgecilerin getirdiği çiçek hastalığı karşılığı Eski Dünya halklarına bir "armağanı" olmayıp) çok eskiye dayandığını, bu hastalığın tropikal Afrika'daki hayvanlardan 1 milyon yıl önce insanlara, oradan Eski Dünya'ya yayıldığını ortaya koymaları, sağlığa dinci ve bilimci bakış açısının farkını göstermektedir bkz. (Ertekin, 2019).

23. Ertekin (2019: 28), bulucularının, çevircilerinin adına göre isimlendirme geleneğiyle adlandırılan Ebers Papirüsünde (İ.Ö. 1600'lerden 1500'lerden kalma), yazarı (İ.Ö. 3. bin yıldan) İmhotep olduğu belirtilen 877 ilaç tanımının verildiğini söylemektedir.

24. Dinsel yazgı kavramının Sümer mitoslarındaki "yazgı tabletleri" ile ilgili açıklamalardan, Sümer (ve sonra Babilonya) kapıkulu dinci yazmanları tarafından tanrının topraklarında yürütülen tarım etkinliği için duyulan "tarım takvimi" hazırlama gereksinimi yolunda yapılan astronomik gözlemlerin bir yan ürünü olarak türetilmesi hakkında bkz. (McNeill, 2019; Şenel, 2020).

25. Asurbanipal kitaplığı yıkıntılarında çıkarılan tabletlerden birinde bir başhekim yönetimindeki saray doktorlarından vermeleri istenen krala bağlılık yemini bulunmaktadır bkz. (Porter, 1997).

26. Örneğin, Aleksandria (İskenderiye) budünyacı tıp anlayışında örnek alınan Roma'da, imparatorluk doktorluğu yapan ancak Hıristiyan ortaçağda görüşleri Aristotelesçi tıpla uzlaştırılan ve Hıristiyan inançlarıyla bağdaştırılan Galenos (İ.S. 130-200) Pergamon (Bergama) kentinde yetişmişti.

27. Ertekin (2019: 88) ve Porter (1997: 10-11, 110), Kilise'nin koyduğu teşrih (kesi, kadavra açıp inceleme) yasağının ancak Bilimsel Devrim sonrasında, Rönesans tıbbi sırasında (1482'de) kaldırılmasıyla "bilimsel tıp" dönemine geçilebildiği saptamasında bulunmaktadır.

28. Bu süreçte Franz Oppenheimer'in saptadığı talan ("ayıcılık"), yağma ("arıcılık" dediği) evrelerden geçilip fetih, devlet ve katmanlaşmaya varılışının kuramı için bkz. (Oppenheimer, 1997); ayrıca çeşitli tarihlerde çeşitli yayınevlerinin (Phoenix gibi) basımları.

29. Kas emeği-kafa emeği işbölümünün uzmanlaşma, emek verimliliği ve buluşları hızlandırıcı etkileri yanı sıra, (aynı insanın kas emeğiyle kafa emeğini birlikte kullanarak gerçekleştirdiği) emek etkinliğini bölerek, kimi insanları (çalışmayan, buyruk vererek var olan) "tanrılaştırıcı", kimilerini (yaşam boyu kol işlerinde dönme dolap beygiriymiş gibi çalıştırarak) "hayvanlaştırıcı", dolayısıyla insanı kendine yabancılaştırıcı etkileri için bkz. (Şenel, 2020).

30. Kökleri İ.Ö. 3.000 ve 2.000 dolaylarına dayanan Sümer/Babil Yaratılış Mitosu'na göre, eski tanrılar ve onların çocukları olan yeni tanrı kuşakları arasında Sümer kent devletlerinin bölgesel egemenlik savaşlarını yansıtırcağına verilen savaşta,

yenilgiye uğratan eski büyük kentler gibi yenilen eski (büyük) tanrılar tutsak alınır. Tutsak tanrılar köleler gibi çalışmak istemeyip ayaklanmak üzeredir. Bilge tanrı Enki, (mitosun Babil çeşitlemesinde Ea) çözümü, eski tanrılara benzer bir canlının yaratılıp, çalışma yükünün onların omuzlarına aktarılmasında görür. Bunun üzerine insan, su, tektanrıci dine (Musevilik, Hıristiyanlık İslamık evreleriyle) tektanrıci dine ait yaratan tanrı-yaratılan kul eşitsizlikçi ilişki anlayışının ilk ve doğrudan anlatımı olup, sınıflı toplumların yöneten-yönetilen eşitsizlikçi ilişkisinin yeniden üretilmesinde kullanılagelmiştir.

31. "Fizik" sözcüğü lyanıya Doğa Felsefesi düşünürlerince (İ.Ö. 6. yüzyılda) ortaya atılan anlamıyla günümüze dek gelebilmiştir.

32. Fransız devrimcileri kiliselere, kilise topraklarına el koyup bkz. (Moore, 2016: 129-137) kilise okullarını kapatmış, din eleştirisine girişmiş, "ideolojistler" denecek düşünürlerden oluşan bir kurula Devrim'in eğitim ilkeleri ve yeni eğitim kurumları için görüşler geliştirme görevini vermiş, din görevlilerinden Devrim'e bağlılık yemini etmelerini istemiş, bunu kabul etmeyenlerin Vendee ayaklanmasını ezmıştır.

33. Bugünlerde böyle düşünenlere, insanın "insanlar da virüslerin çoğalması için mi yaratıldı?" diye sorası geliyor!

34. Devletin "baskı aygıtları" ile "ideolojik/ikna aygıtları" olarak iki ana başlık altında toplanabilecek işlevleri kuramı Louis Althusser'in (1994: 98) yapıtında (Murat Belge "Önsöz"ü ile özetlenerek) yayınlanıp açıklanmış bulunuyor.

35. Bkz. Wikipedi, özgür ansiklopedi içinde, (Nisan 2015 tarihli) "Üniversite" girdisinde, Batı üniversitelerinden de önce (425 yılında) Konstantinopolis üniversitesinin 849 öğrencinin loncası olarak kurulduğu bilgisi de verilmektedir.

36. Wikipedia, the free encyclopedia, "University" girdisinde, Bolonya Üniversitesi'nin kuruluşunun 900. yıldönümü (1988) anmaları sırasında, onun kuruluşundaki bu akademik özgürlük savaşımından esinlenilerek, tüm dünyadan 450 üniversite rektörünün katıldığı *Magna Charta Universitatum* çıkarıldığı ve imzacı rektör sayısının geçen süre içinde artışının sürdürüğü belirtilmektedir.

37. Özel üniversiteler ise her dönemde paralı ve pahalı olagelmışlerdir (karş. Wikipedia, "University").

38. Timur (2000: 22), bu üç üniversite kuşağına eklenebilecek "sömürge ve yarı-sömürge üniversiteleri" türünden söz etmektedir.

39. Bu olgu, bilindiği gibi "Her çağın egemen fikirleri, o çağın egemen sınıfının fikirleridir; ekonomik üretim araçlarına sahip olan sınıf, aynı zamanda zihni üretim araçları üzerinde de kontrol sahibidir" sözleriyle bkz. (Marx-Engels, 1976) 68 ve diğer çeviri baskılarında farklı sözcüklerle de olsa açıklanmış bulunmaktadır.

40. 25 Ocak 2020 tarihli Birgün Gazetesinde, "İlahiyat Fakültesi gidiyor İslami İlimler geliyor" başlıklı haberde 2013'ten başlayarak Muş'taki Alparslan Üniversitesi'nin İlahiyat Fakültesi'nin adının (Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın imzasıyla) Yalova İlahiyat Fakültesinin (2014'te Bakanlar Kurulu kararıyla olmak üzere) İslami İlimler Fakültesi yapıldığı, onları Hacıbayram, Dumlupınar üniversiteleri İslami Bilimler Fakültelerinin izlediği bildiriliyor.

Kaynaklar

- Althusser, L.** (1994) *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*. (Çev. Y. Alp ve M. Özışık), İstanbul: İletişim Yayınları.
- Bacon, F.** (2018) *Yeni Atlantis*. (Latince'den çev. Ç. Dürüşken), İstanbul: Alfa.
- Cassirer, E.** (2005) *Sembolik Formlar Felsefesi II Mitik Düşünme*. (Çev. M. Köktürk), Ankara: Hece Yayınları.
- Cassirer, E.** (1984) *Devlet Efsanesi*. (Çev. N. Arat), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Cassirer, E.** (1923) *Philosophie der Symbolischen Formen I Die Sprache*. Berlin: Bruno Cassirer.
- De Laet, S.** (1994) *From the Beginnings of Food Production to the First States: An Overview*. *History of Humanity: Prehistory and the Beginnings of Civilization*, in S. J. De Laet, **A.H. Dani**, J.L. Lorenzo ve R.B. Numoo (Eds.), Cilt 1, UNESCO Collection of History of Humanity.
- Enuma Eliş** - *Babil Yaratılış Destanı* (2010). (Çev. F. S. Adalı ve T. A. Görgü), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ertekin, C.** (2019) *Tıbbın Öyküsü*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.
- Evans-Pritchard, E. E.** (1969) *Nuer Religion*, in R. Roland (Ed.), *Sociology of Religion: Selected Readings*. Harmondsworth: Penguins.
- Gürel, O.** (2001) *Doğa Bilimleri Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi.
- Hawkes, J.** (1993) *The Atlas of Early Man*. New York: St. Martin's Press.
- Hooke, S. H.** (2015) *Ortadoğu Mitolojisi*. (Çev. A. Şenel), Ankara: İmge Yayınları.
- Karadağ, E.** (2009) *Üniversitemizi Kimler Yönetiyor? Herkes Bilim Teknoloji Dergisi*, 195(Aralık).
- Kramer, S. N.** (1957) *L'Histoire Commence à Sumer*. Paris: Art-haud.
- Kramer, S.N.** (1995) *Tarih Sümer'de Başlar*. (Çev. M. İ. Çiğ), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Machiavelli, N.** (1999) *Prens*. (İtalyanca'dan çev. N. Güvenç), İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi.
- Marx, K. ve F. Engels** (1976) *Alman İdeolojisi*. (Çev. H. Boz), İstanbul: Taban Yayınları.
- McNeill, William H.** (2019) *Dünya Tarihi*. (Çev. A. Şenel), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları
- Moore, B. Jr.** (2016) *Diktatörlüğün ve Demokrasinin Toplumsal Kökenleri*. (Çev. Ş. Tekeli ve A. Şenel), Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Nurbaki, H.** (1993) *Kur'an-ı Kerim'den Ayetler ve İlmi Gerçekler*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayını.
- Oppenheimer, F.** (1997) *Devlet*. (Çev. Y. Sabuncu ve A. Şenel), Ankara: Engin Yayıncılık.
- Özbey, İ.** (2020) *Aysel Çelik ile söyleşi*. Cumhuriyet, 27 Ocak.
- Porter, R.** (1997) *The Greatest Benefit to Mankind: A Medical History of Humanity from Antiquity to the Present*. Londra: HarperCollins.
- Sahlins, M.** (2010) *Taş Devri Ekonomisi*, (Çev. T. Doğan ve Ş. Özgün), İstanbul: BGST Yayınları.
- Wells, C.** (1972) *Sosyal Antropoloji Bakımından İnsan ve Dünyası*. (Çev. E. Onur), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Şenel, A.** (2020) *Kemirgenlerden Sömürgecilere İnsanlık Tarihi*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları (6. Baskı).
- Şenel, A.** (2018) *Başlangıcından Çağımıza Dinin İnsanlığa Getirisi Götürüsü: Bir Din Tarihi Denemesi*, *Toplum ve Hekim*, (Ocak-Şubat): 7-9.
- Şenel, A.** (2019) *Siyasal Düşünceler Tarihi*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şenel, A.**(Ed.) (2012) *50 Soruda Bilim ve Bilimsel Yöntem*. İstanbul: Bilim ve Gelecek.
- Timuçin, A.** (2008) *Düşünce Tarihi*. İstanbul: Bulut Yayınları.
- Timur, T.** (2000) *Toplumsal Değişme ve Üniversite*. İstanbul: İmge Yayınları.